

275.3

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

ТОВАРИСТВО
КРАСНИЙ СОЮЗ РЕВІЗИННИКІВ
У ЛЬВОВІ

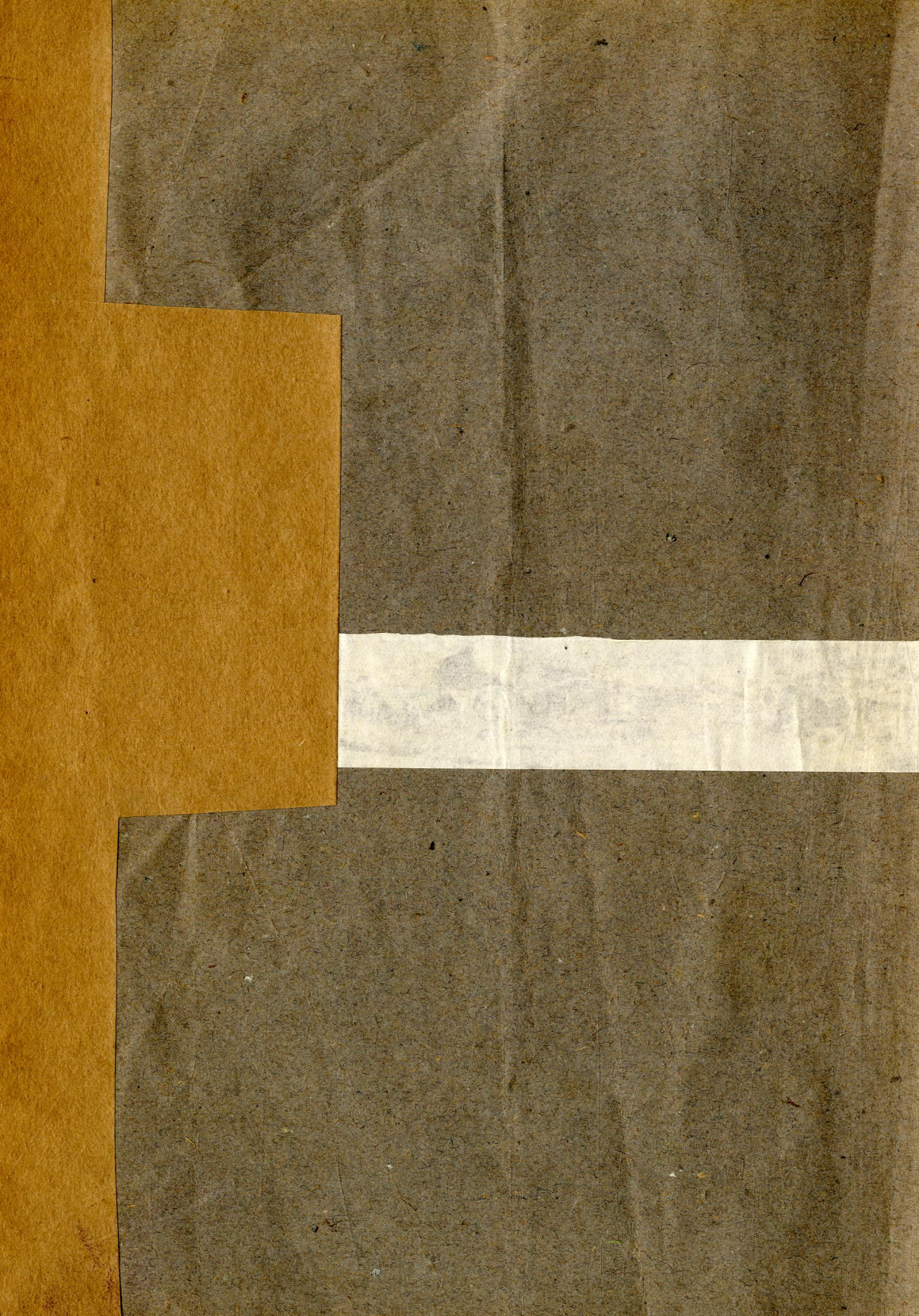
5792
ВИТЯГИ З ЛЕКЦІЙ ЧИТАНИХ
НА КООПЕРАТИВНИХ КУРСАХ
УКР. СЕЛ. СПІАКИ В ПРАЗІ
Я. ГРАБОВИМ

Львів. Бібліотека
АН УРСР

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ
СПІАКИ НА ЕМІГРАЦІЇ В Ч.-С. Р.
П Р А Г А 1 9 2 4

Львів. Бібліотека
АН УРСР

10
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.

До вступу.

Подаючи найбільш видатні факти з історії англійської кооперації, проф. Ш. Жід в своїй книжці "Споживчі т-ва" закінчує ці факти заснуванням в 1869 р. Англійського кооперативного союзу, який для англійської кооперації став тим, чим є душа для тіла.

"З того часу, каже він, англійська кооперація не має історії, як не мають її щасливі народи. Вона двігається сама. Кооперація англійська зараз уявляє собою одну з живих сил краю"...

Звичайно не можемо ми сказати нічого подібного про свою українську кооперацію, історія якої ще не закінчена; історичні факти якої ми спостерігаємо ще й зараз.

Але з певністю можемо констатувати, що історія розвитку української кооперації ховає в собі багатий і цікавий матер'ял, що до розвитку самодіяльності й національно-економічної свідомости ширших кол українського народу, який самотужки зумів створити здорові громадсько-національні економічні осередки, зрозумів їх силу і значіння, як засоба вискободження з лабет сільнішого сусіда, з лабет капіталіста-визискувача.

Тому то ознайомлення з історією української кооперації, дослідження і вивчення цього руху, мусе бути обов'язком кожного свідомого українця.

Львівська бібліотека
АН УРСР

Львівська бібліотека
АН УРСР

Льв. ?....

Г 77

Дж. 3.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3204

Дивним, на перший погляд, покажеться те, що осередок (хоч і не цілком легальний) української кооперації обрав своїм осідком якесь село на Київщині, а не осередок українського життя, не столицю-Київ. Але, коли ми пригадаємо умови того часу, те підозріння з яким урядові чинники ставилися до всяких громадських організацій, а головним чином до тих, де хоть трохи чути українським духом, то зрозуміємо, чому місцем осідку не став Київ чи яке инше більше місто. Треба було організаторам і творцям цього осередку вдавати, що майбутня установа, місцем якої обирається село-не має жадних ширших громадських чи національних завдань. Це просто банк і нічого більше, а при тому й банк, який при умові знаходження в селі-не страшний, бо а ні коштів не збере, а ні банкових операцій провадити не зможе.

От же лише в такий спосіб вдалося здобути дозвіл на відкриття напівлегального осередка української кооперації, який в дальшому, як ми довідаємось, відіграв найвидатнішу роль в історії утворення Всеукраїнських Кооперативних Централів.

Таким чином можемо констатувати, що до революції 1917 р. українська кооперація, як окремий національний чинник існувала, не дивлячись на всі скорпіони й перепони, які ставив в її діяльності та розвиткові як російський уряд, так і "братня" московська кооперація. Мало того, українська кооперація існувала як організований громадсько-економічний чинник, витворюючи й підготовляючи кадри свідомих українських громадян і діячів.

Все-ж, не дивлячись на всю позитивну працю і значіння української кооперації, положення її, як громадсько економічної організації, до революції 1917 р. було не легальне, а тому й не могла вона дати повного ефекта своєї діяльності.

Після сказаного, яке до де-якої міри освітлює положення української кооперації до революції 1917 р., перейдемо до історії української кооперації.

ГРОМАДСЬКЕ ЗНАЧІННЯ КООПЕРАЦІЇ.

На разі зупинимосся над громадським значінням кооперації на Рос.Україні.

79 літ тому назад, коли розпочався кооперативний рух в Англії, англійське громадянство дивилось на цей рух по різному. Одні, як на забавку химерних одиниць, де-хто боявся, що кооперація "ропсустить нарід", а другі, навпаки-покладали на неї занадто великі надії.

Що до Російської території, то там кооперація з'явилася трохи пізніше, а саме: після скасування панщини (1861 р.). Занесено кооперацію в Москівщину не безпосередньо з Англії, а через Німеччину.

Як і в Англії, так і в Росії, не кажучи про урядові чинники, також одні бачили в кооперації забавку, другі-нову силу, надзвичайної ваги, яка допоможе народові усунути злидні, поліпшити своє життя.

Але більшість було таких, які добачали в кооперації небезпеку.

Тако-ж не однаково дивились на кооперацію і у нас на Україні.

Кооперація, як справа цілком народня, має силу і значіння лише тоді, коли шириться серед трудових верств населення-робітництва та селянства, коли ці кола населення нею захоплюються чи цікавляться.

От же річ зрозуміла, що для того аби простий нарід зрозумів значіння кооперації, треба вміти розказати йому про неї рідною, для нього зрозумілою мовою.

Після цього, звичайно, стане ясним, що кожний справжній український кооператор, який розумів вагу і значіння кооперації як громадського нац.-екон. чинника мусив ширити кооперативні знання, пропагувати ідею кооперації лише на рідній українській мові.

Так в дійсности і було. Кращі кооператори на Україні й мали успіх, головним чином не лише тому, що знали кооперацію, а тому, що вміли розказати про неї народові рідною, для нього зрозумілою мовою. А тому що українська мова заборонялась російським урядом, то й на кооперацію українську та на українських кооператорів, котрі свою працю провадили на рідній мові, дивились підозріло.

Коли взагалі в Росії на кооперативних діячів дивились як на "демократів" і "революціонерів", то на українських кооператорів дивились ще, як на

"сепаратистів", себ то на людей, які ведуть працю по відділенню України від Росії.

Коротше кажучи, на українських кооператорів, дивились як на людей небезпечних; в праці їм всяко перешкоджали, до всього придирались, у всьому вбачали антидержавну працю і навіть засилали їх за працю кооперативну в чужі краї.

Кооперація взагалі особливо сприяє економічному та громадському розвитку населення, а у нас на Україні (російській), як і серед інших "недержавних" народів вона сприяла і національно-політичному розвитку.

В часи чорної реакції укр. кооп. була єдиною легальною організованою опозицією, тим вогником, який світне серед непроглядної темряви.

Тому то кооперацію на Україні ми мусимо плати, як великої ваги культурне явище.

Як явище суто народне і в великій мірі культурне, українська кооперація повинна цікавити наше громадянство. Історія української кооперації — це разом, в значній мірі, і історія української культури, історія відродження українського народу.

КОРОТЕНЬКА ХАРАКТЕРІСТИКА АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.

Перше а ніж перейти до систематичного викладу історії української кооперації, мусимо на хвилинку зупинитися на характеристиці англійської та німецької споживчої кооперації старого періоду.

Родоначалница світового кооперативного руху-спож.кооп.-англійська уже на початках свого існування носила громадський, ідейний характер. В англійській кооперації ідеалізм брав перевагу над практичними інтересами. Завданням англійської кооперації старішого часу було не лише організація крамниць для продажу предметів споживання, але й організація власного кооперативного виробництва предметів споживання. Але і це не все. Англійські спож.кооперативні організації значну частину своїх прибутків вживали на цілі просвітні, як влаштування читалень, бібліотек, лекцій, на придбання популярної кооперативної літератури, кооперативних журналів; організацію лікарень, допомогу безробітним й т.и. "Ми, - казали англійські кооператори, - маємо не тільки кешені, а й серце."

Перенеса з Англії на ґрунт Германії-німецька кооперація мала характер більш практичний, чисто економічний. Тому культурно-освітнім завданням в німецькій сп. кооперації старішого часу значіння надавалось дуже мало.

З ПОЧАТКІВ КООПЕРАЦІЇ НА РОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ.

Як свідчить відомий український статистик професор Ф. Шербина (Очерки южно-русских артелей), перші зародки кооперативної організації у нас на Україні криються ще в 1863 р., коли в одному з сіл Сорокського пов. на Бесарабії, було відчинено бакалійну крамницю. Але о скільки ця крамниця хоть і була громадською не була заснована на кооперативних засадах, не мала писаного статута, то на ній ми й не будемо зупинятися.

Найстаршою з галузів кооперації у нас на Україні була споживча, а найстаршим споживчим кооперативним товариством було Харківське, заснування якого відноситься до 1866 року.

До затвердження статута Харківського споживчого т-ва (6 жовтня 1866) і навіть до початку його торговельної діяльності (26 січня 1867 р.) не лише на Україні, а й в Москвіщині не існувало споживчих т-в

статутових.

Це дало право одному з дослідувачів коопера - тивного руху в Росії-п.М. Хейсін у журналі "Союз потребителей" за 1915 р. №29 рахувати Харківське т-во "передовим серед перших кооперативів" в Росії.

Далі, той же М. Хейсін в книжці "50 лет потребительной кооперации в России" зазначає так: "перші споживчі товариства (в Росії) утворювалися серед німецьких верств населення. Серед руських ініціати - ва вперше виникла у Харкові в 1866 році."

От же цим своїм свідченням про початки коопе - рації в Харкові "в Росії" п.М. Хейсін стверджує , що справді початок кооперативного руху на території б. Росії йде з "Харківської Росії"-себ то з Украї - ни.

Правда, ми не будемо сперечатися взагалі проти того, чи було Харківське споживче т-во першим на те - риторії б. Росії. Фактично нийстаршим кооперативним спож. т-вом на теренах б. Росії треба вважати Риж - ське німецьке т-во, статут якого був затверджений 23 жовтня 1865 року, але рішуче заперечимо трактування Харківського споживчого кооперативного т-ва, як пер - шого т-ва "серед руських", як каже Хейсін.

Всі русько-німецькі спож. т-ва в Росії заснову - вались по зразку німецьких споживчих кооперативних т-ва, а статут Рижського т-ва є копією споживчого т-ва в Штутгарті, в Німеччині.

З відси робимо висновок, що думка про заснуван - ня Рижського споживчого т-ва зародилася під впливом, який вийшов з Німеччини.

І справді, в історії Рижського споживчого т-ва ми менше всього знайдемо ознак в діяльності подіб - них до діяльності англійських споживчих товариств . Статут цього т-ва майже виключно каже про задово - лення своїх членів кращим по дешевим цінам. Цим, вла - сно, характеризується увесь напрям діяльності т-ва.

От же не Роберт Овен й не Рочдельці були зраз - ком для русько-німецьких товариств в Росії, а відо - мий німецький кооперативний діяч Шульце-Деліч, кот - рий, як відомо, тоді користувався в Росії великою пошаною. В журналі "Союз Потреб." ч.29. за 1915 р. пи - сали навіть, що існують відомості про те, що Шульце - Деліч хотів приїхати до Росії для організації спо - живчого т-ва.

Тепер зупинимося на завданнях і діяльності Харківського спож. т-ва. Це т-во навіть в порівнян - ню зсучасними спож. кооперативними т-вами вражає ріж - носторонністю своєї діяльності. Тут була й коопера -

тивна їдальня, пекарня, завод овочевих вод, агенство по розповсюдженню машин швейних, торгівля кам'яним вугіллям, дровами, оджею; т-во це намірялось утворити об'єднання споживчих т-в і з цєю метою приготувалось до скликання кооперативного з'їзду. Задумувалось налагодити зносини з закордонними ринками та влаштувати кооперативне видавництво.

От же, коли ми простежимо характерні риси Рижського споживчого т-ва з одного боку, а Харківського з другого; коли пригадаємо вищенаведену характеристику англійських та німецьких споживчих т-в, то побачимо, що Харківське т-во не було схоже з Ризьким.

Тому не можна погодитись з тими дослідниками кооп. руху в Росії, які силкуються довести, що споживча кооперація пішла з Риги до Петрограду, Харькова та инш. міст. Безперечно фундатори Харківського т-ва були знайомі зі статутом товариств німецьких, але заснували і вели своє т-во вони не під впливом Ризького т-ва—під впливом не німецької, а англійської кооперативної школи.

М. БАЛЛІН ТА ПЕРШЕ СПОЖ.КООПЕРАТИВНЕ Т -ВО НА УКРАЇНІ-ХАРЬКІВСЬКЕ.

Перше кооперативне т-во на Україні, а з відси й початок кооперації тісно в'яжеться з ім'ям Миколи Балліна та Виктора Козлова.

Історики російської кооперації наділяють Балліна ім'ям "першого апостола російської кооперації споживчої" (В. Тотоміяни) та "піонером російської споживчої кооперації" (О. Меркулов).

Правда, вищезгаданий М. Хейсін каже, що впливу Балліна на "російську кооперацію не видно". І дійсно що це так, бо російська північна кооперація мала цілком иншу школу-германську, тоді, як кооперація українська, або Харківська, яку московські патріоти охрестили ім'ям "російська", піонером і творцем якої і був Баллін-мала школу англійську.

Народився Баллін в 1829 р. на Катеринославщині в заможній сем'ї діди́ча. Освіту здобув у вищій правничій школі в Петербурзі. Службу розпочав в Петербурзі в Сенаті. Потім служив в Симбірську і, нарешті, в Катеринославі.

В Катеринославі у Балліна остаточно виявився нахил до громадської діяльності в протилежність державній. Пам'яткою його діяльності в Катеринославі було засноване ним "Общество самоусовершенствования".

Скоро казенна служба перестала його задовольняти і Баллін віддається громадській діяльності взагалі (учитель воскресної школи у Харкові) а кооперативної з окрема.

З дуже бідних біографічних відомостей про Балліна відомо лише те, що кооперативна його діяльність вся пройшла на Україні а саме в Харкові і тісно зв'язана з історією першого споживчого т-ва на Україні-Харківського.

Мотивом, що спонукав Балліна віддатися кооперативній праці, був чисто ідейний, громадський бік кооперативного руху. "Майбутність наша"-писав Баллін В.Тотоміянцеві-в розвиткові народніх домів, котрі вмістять в собі і народні університети, і споживчі крамниці, біржі кооперативів, і музей, і різні курси і продукційні кооп. підприємства.

Після цього дійсно не помилявся проф. Тотоміяни, коли зазначав, що ідеологія Балліна дуже схожа з ідеологією англійських кооператорів.

Та це й зрозуміло, бо Баллін при знайомстві з кооперацією, при вивченні цього руху користувався чужими мовами, особливо англійською.

М. Хейсін, вияснюючи різницю між типами споживчої кооперації в Балтійському краї (Рига) та на Україні (Харків) прийшов до висновку такого: "хоча ми перейняли споживчу кооперацію з Заходу, однак вона народилася у нас не в ідеалістичній сорочці... Тільки оден білий ворон, оден мрійник-це Баллін. Він оден, здається, в кооперації бачив не тільки крамницю, не тільки добродійство, не лише моду, але і щось більше. Серед заснованих товариств особливу діяльність виявляло т-во в Харкові"...

Нам же здається, що справа тут не в випадкових рисах вдачі людей, які були ініціаторами перших русько-нім. та першого укр. кооп. т-ва, а в особливостях тих кооперативних напрямків, які були зразком для перших т-в в Росії (Моск.) на півночі, з одного боку і на півдні - з другого, а саме: Німецького та Англійського напрямків.

Не могло бути випадковим з'явищем те вражіння, яке виніс Баллін зі свого ознайомлення з англійським та німецьким кооперативним рухом на місцях в 1869 р.

Ознайомлення з англійським кооперативним рухом зробило на Балліна таке велике вражіння, що під його впливом Харківське споживче т-во пристало до "Англійського кооперативного т-ва гурт. закупок". Проводило торговельні операції, виписуючи крам з Англії та Швейцарії.

Як зазначає проф. Тотоміянц зі слів Балліна англійський коопер. рух-моральніший а ніж в Німеччині.

Не вдаючись в полеміку з істориками рос. кооперації, які, як Меркулов каже, що Баллін відіграв в Російському кооперативному рухові видатну роль і що коли він не був апостолом російської спож. кооперації, то її піонером був у всякому разі, гадаємо, що Баллін був для кооперації в Росії - в тому числі і на Україні-апостолом, котрий посіяв насіння здорові, англійськ. коопер. думки, коопер. ідеї.

Одною з пам'яток літературної коопер. діяльності Балліна являється "Первая памятная книжка потр. о-в", яка була видана 1870 р.

Ця книжка має для нас значіння не лише як пам'ятка кооперат. заходів, але і яко свідок того, що з самого початку української кооперації наш народ виявив більшу цікавість, ніж інші народи Російської Держави. Про це сам Баллін каже: "На півдні Росії товариських крамниць більш ніж на півночі і незважаючи на це, але вони йдуть краще на півдні. З цієї пам."

книж. "ми дізнаємось, що в той час на Україні було 20 спож. т-в на 63 у всій Росії-себ то третина.

Помер Баллін в Харькові в 1904 р.-78 л.

ВИКТОР КОЗЛОВ.

Другим піонером українського кооперативного руху був Віктор Семенович Козлов. Народився він на Полтавщині в листопаді 1842 р. в сем'ї діди́ча, губерньяльного маршалка.

Як виховання, та і початкову освіту здобув він від своєї матері, яка, меж иншим, задовго до скасування панщини, передала свою землю селянам. Вона, по батькові Полонська, й була першим другом, дорадницею та натхненницею Козлова.

Ще більший вплив, особливо в національному відношенні, мав на Козлова вчитель історії Пильчиків, який був дуже захоплений ідеєю протилежності економічних інтересів України та Росії. В приватний спосіб Пильчиків читав на цю тему своїм учням цілий курс лекцій. Висновок цих лекцій був той, що Україна має повне право на окреме, незалежне від Росії економічно-політичне життя.

Будучи студентом, Козлов шукав і праг знань, а не діпльома, а тому слухав лекції у тих професорів і по тих дисциплінах і предметах, які його цікавили. Тому не диво, що як студ. фіз.-мат. факульт. він слухав лекції проф. Костомарова, Стасюлевича.

В часи скасування панщини Козлов був арештований, посадовлений в Петропавлівську твердиню, а звідтіль висланий на Полтавщину.

Згодом, під впливом свого батька, скінчив військову (юнкерську) школу, де який час служив в полку офіцером, а потім був причислений військовим статистиком при Харківській інтендантурі.

На прикінці шестидесятих років, в годину чорної реакції, більшість громадських організацій було закрито і лише "воскресні" школи ще деякий час могли існувати. От коло цих Харківських воскресних шкіл і гуртувались тоді українські живі сили громадські. Тут був і В. Козлов. Тут же він познайомився з Балліним з яким подружив і разом з яким працював у Харківському споживчому товаристві, про яке ми згадували у попередньому розділі.

Розрізнити коопер. працю в Харківському т-ві Балліна і Козлова не легко. Але все-ж відомо, що ініціатором влаштування при Харківському т-ві заводу фруктових вод був Козлов. Йому також приписують і організацію кооперативної їдальні.

Козлов та Баллін замірялись утворити об'єднання споживчих т-в на Україні і взагалі в Росії. З цією метою ними була переведена анкета, яка послужила Козлову матер'ялом для складення ним "карти русских потребительских о-в".

Як книжка Балліна "Памятная книжка", так і "карта" Козлова являються зараз бібліографічною рідкістю.

Але свої думки про утворення об'єднання споживчих т-в Козлову та Балліну не пощастило перевести в життя, бо після роз'яснення уряду "дѣятельность для потребительских обществ разрешена лишь в пределах своего города, общей же связи между ними нет и не должно быть". Як би ж Харківський с-з споживчих т-в був дозволений, то це б був-би після англійського, другий в світі союз споживчих т-в.

В 1889 році Козлов брав участь в міжнародньому кооперативному конгресі в Парижі.

Як і Баллін, Козлов являється прихильником англійського напрямку в споживчій кооперації, який по вислову п. Меркулова, "поруч з полекшенням матер'яльного добробуту ширших мас населення має на увазі задоволення і духовних його потреб."

Козлов мав дуже гарну звичку збирати та переховувати історичний матер'ял по кооперації. Дякуючи цьому в його архіві зберігся дуже цінний матер'ял до історії української і взагалі до історії кооперації.

Але, як оповідає п. П. Пожарський в своїх споминах про зустріч в 1916 р. з п. Козловим, матер'яли ці попали до непевних (московських) рук—до Московського союзу споживчих т-в. Й не дивлячись на те, що п. Козлов згодився передати їх до Києва—п. Пожарському, який спеціально за цими матер'ялами в 1916 р. їздив до Москви їх не дали навіть прочитати.

Причину цього треба шукати в тому, що московські кооператори, силуючись доказати, що Козлов був піонером "русской кооп.", не хотіли випустити зі своїх рук матер'ялів Козлова, які сами за себе говорили.

Ще в 1918 р. п. В. Козлов був живий, але що з ним є зараз—невідомо.

М. Баллін та В. Козлов і є піонери укр. кооперації, з ім'ям яких тісно в'яжеться український кооперативний рух, що промовляє не лише до кешені, а й до душі; рух, який по за матер'ялним добробутом дбає і про духовні потреби своїх членів.

ІНШІ СТАРІЙШІ СПОЖИВЧІ КООПЕРАТИВНИ

ВКРАЇНІ

Зупиняючись на постатях та біографічних відомостях піонерів Української Кооперації Балліна та Козлова, одночасово знайомились ми із першим українським споживчим т-вом (Харьківським). З історії цього т-ва видно, як почалася споживча кооперація на Україні та як (в загальних рисах) ширилася кооперативна організація на Україні.

На превеликий жаль докладно не досліджено і у мене бракує відомостей про те, хто ще крім Балліна та Козлова працював на ниві української споживчої кооперації в першій її період життя та які ще зразкові були в той час т-ва. Відомо, що в 1868 р. заснувалось Миколаївське т-во "Сбереження і пробратство", а також в Києві.

Одним з фундаторів й керманичів Київського т-ва був тоді ще молодий доцент, а пізніше відомий професор-економіст п. Зібер.

Відомости про Київське т-во почали були збирати в останні часи серед українських громадських діячів, але ця робота не була закінчена й до сього часу не опублікована. Не відомо також в якому зв'язку було це т-во з Київським. Відомо лише з "пам'ятної книжки" Балліна, що на перше січня 1870 р. це т-во мало три філії; нараховувало 330 членів з 6973 карб. паїв. За рік продало краму на сорок тисяч, а прибутку мало 909 р. 82 к.

Що-ж торкається інших споживчих т-в цього періоду то заслуговує уваги Елисоветське "Сбереження і пробратство" та Миколаївське.

Це власне і все що є відомо про перші кроки на ниві української кооперації. Бачимо, що активну участь в кооперативному укр. рухові брала лише інтелігенція, але інтелігенція національно свідомо. Бачимо також, що кооперація у нас на Україні є з'явище давнє, явище цілком національне.

Багато цікавих матеріалів до історії української кооперації розкидано було по різних архівах як в Росії так і на Україні. Багато з них згинуло, але не мало ще переховується в пам'яті живих свідків і активних працівників на кооперативній ниві. Мусимо дбати, щоби вони були записані і попали до українських рук, а не до архіву "Московського С-зу Спож. Т-в", як матеріали В. Козлова, бо історія української кооперації не закінчена.

ВПЛИВ БАЛЛІНО-КОЗЛОВСЬКОЇ КООПЕРАТИВНОЇ ШКОЛИ НА ПОШИРЕННЯ КООПЕРАЦІЇ ИНШИХ ГАЛУЗІВ.

Жвава та ріжностороння діяльність наших піонерів кооперації-Балліна та Козлова, їх літературна та наукова кооперативна праця сприяли популяризації ідеї споживчої кооперації англійського типу по всій Україні.

Вплив Балліно-Козловської школи на наш погляд не обмежується сферою споживчої кооперації. Нема сумніву, що ця школа взагалі вплинула на розвиток й інших галузів кооперації на Україні.

Ще й до сього часу споживча кооперація на Україні йде шляхом, вказаним нашими піонерами і це збільшує заслуги їх в повному розумінню слова апостолів від кооперації не лише на Україні, а, в значній мірі і в Росії.

З ПОЧАТКІВ КРЕДИТОВОЇ КООПЕРАЦІЇ НА УКРАЇНІ.

Незабаром після виникнення споживчої кооперації, виникла у нас на Україні і кредитова кооперація (1869).

Сільсько-господарча й продукційна кооперація з'явилась пізніше- лише в дев'ятидесятих роках.

Про споживчу кооперацію ми більш-менш певне знаємо, що її занесено до нас з Англії і організовано на зразок англійської кооперації. Відомо нам також хто були наші перші кооператори споживники.

Таких відомостей про кредитову кооперацію у нас не має.

Але є де-що спільне в історії української споживчої та кредитової кооперації. Спільне те, що одна і друга почалася на Україні лівобережній, а саме: споживча почалася в Харькові, пішла на Херсонщину, Київщину, а кредитова-на Полтавщині, але звідтіль куди пішла- не відомо.

Споживча кооперація з початку ширилась по великих містах, як Харьків, Київ, Миколаїв й т.д. Кредитова кооперація почалася і ширалася переважно по селах та невеличких місточках.

Те з'явище, що кооперація появилася раніше на Україні лівобережній треба пояснити, очевидно, тим, що правобережна Україна в той час була в гірших еконо-

мичних та культурно-національних умовах життя ніж лівобережна.

Переходячи до огляду історії кредитової кооперації на Україні, мусимо знати, що з відомих до сього часу старих кредитових кооперативів на Україні, найстаршими являються:

Гадяцьке перше ошадно-позичкове т-во в Гадячі на Полтавщині (28-IV-18/VIII 1869); Врем'ївське на Катеринославщині (5/III-19/XII 1871 р.; Обозновське на Херс. (Елисов.п.) 21/IV-1/VI 1871 р.); Петрівське на Херс. (Олександр.п. 16/VI-17/X 1871 р. й Сокиринське ош-поз. т-во на Полтавщ. 26/X 1871-20/I 1872).

З п'яти цих т-в, два (Врем'ївське та Обозновське) не існують-загинули, а Гадяцьке, Петрівське та Сокиренське існували до 1919 р. Окрім Гадяцького, заснованого в 1869 р., решта засновані в 1871 р.

Але не про всі т-ва маємо відомості.

Лише про Гадяцьке та Сокиренське т-ва де-якими відомостями розполагають історики української кооперації.

ГАДЯЦЬКЕ ПЕРШЕ ОШАДНО-ПОЗИЧКОВЕ Т-ВО.

Статут цього т-ва був затверджений Міністром фінансів 28/IV 1869 р., а розпочало воно свою працю 18 серпня того-ж року.

З доручення Київського Союзу Установ Дрібного Кредиту (Союзбанку в жовтні 1916 р. була складена "записка" про Гадяцьке т-во і з неї ми доведемося як виникло це т-во.

А саме. Міщанська громада м. Гадяча здавала в оренду свої сіножаті. Коли зібралося арендних грошей 1492 карб. хотіла громада поділити ці гроші по межі-собой, але цьому щось перешкодило. За чієюсь порадою громада вирішила тоді заснувати громадський банк. Хто саме подав цю пораду, так і остається нев'ясненим. Близьку участь в організації т-ва брали міщани Бойко, Макаюда, Грицько Шевченко та міський голова Хохловський.

На статуті Гадяцького т-ва відбилися ясно риси міщанської ідеології і "каса", як називали Гадяччю не свій банк мала характер не цілком кооперативний. Напис мало таку: "Гадяцькое І-е ссудо-сберегательное т-во, основанное мещанами г. Гадяча в 1869 году." Це т-во може дякуючи тому, що було сословне.

міщанське, не мало ідейних керманичів і праця його з початку не носила не тільки кооперативного, а навіть громадського характеру.

Більше докладних відомостей про Гадяцьке т-во дослідувачі Київського Союзбанку не знайшли, бо, за винятком де-кількох книжок, старий архів не зберігся. Можливо, що архів пропав через те, що лежав в хліві, а може просто був проданий на обгортки.

От же не диво, що минуле найстаршого кредитового кооператива на Україні а може і в цілій Росії залишається для нас майже цілком невідомим. Це ще гірше а ніж з архивом Харківського т-ва, який попав до рук москалів.

Дуже цікавий § 22 статута Гадяцького т-ва. Там сказано, що члени т-ва міщани мають більше права на позички, ніж не міщани члени т-ва. Позички даються тільки за порукою, але кожний товариш міг поручитись лише за 10 карб.. От же не диво, що середній розмір позички за перші роки був 27 кар. По статуту рахівничі книжки повинна була давати Мійська управа "без взысканія пошкін".

В перший рік існування було 28 членів, з яких 27 міщан і купців.

СОКИРЕНСЬКЕ Т-ВО. ГРИЦЬКО ГАЛАГАН.

Статут цього т-ва був затверджений 26/X 1871 р, а розпочало воно працю 20/I 1872 р.

З Сокиренським т-во тісно зв'язане ім'я українського діяча та піонера кред. кооперації Григорія Галагана.

Грицько Галаган належав до багатой поміщицької родини. народився він в с. Сокиренцях Прилуцького пов., на Полтавщині в 1819 р. Освіту здобув на правничому факультеті Петерб. унів. в 1840 р.

Галаган з малку цікавився українською поезією і був вихований на гарних українських традиціях. Він знав і любив свій край та народ. Його українське виховання допомогло йому добре зазнайомитись з народом та полубити його. На ґрунті національного виховання виробилася демократична вдача Галагана, який, не дивлячись на те, що був нащадком старого дворянського роду, зробився захисником інтересів не свого класу-дворянства, а інтересів народньої маси.

Головною метою в своєму житті Галаган поставив скасування панщини і взагалі визволення народу, а тому охоче працював в різних комісіях, які торка-

лись справи селян.

Цим самим демократизмом та любов'ю до рідного люду, рідної справи й була викликана його праця на ниві української кооперації.

Ще з молодих років дослідивши господарський народний побут, Галаган зробився одним з піонерів в справі розвитку сільського кредиту, аж поки цей розвиток не визначився як ідея націоналізації (українізації) кредиту.

Хоч в ті часи й трудно було в Росії починати роботу на кооперативній ниві, але зусиллями Гр. Галагана пощастило достати дозвіл на відкриття Сокиренського ощадно-позичкового т-ва, яке було присвячене імені його сина Павла Галагана. Через 10 літ після заснув. т-ва, в 1882 р. Галаган був призначений головою держ. ком. по справах кооперації при Мін. Фін. і він зробився знавцем та захисником кооперативної справи в Росії. Але поруч з своєю справою в Петербурзі Галаган завжди був в дуже тісному контакті з заснованим в Сокиренцях т-ві.

В 1916 р. Сокиренське т-во склало "записку" про історію свого т-ва, де оповідається, що Галаган, "бажаючи щастя народові, кілька разів скликав наради з селян, виробив статут т-ва, і дав т-ву 3000 руб., з умовою, щоб прибутки з цього капіталу йшли на поліпшення умов життя сокиренського населення, особливо-ремісничої його частини." З цієї-ж таки "записки" видно, що Галаган умів вибирати для праці досить здібних людей і що були вироблені певні інструкції для членів правління й ради.

В один з років, при затвердженні річного справоздання, т-во видало зі своїх прибутків 50 руб. в фонд імені рос. кооп. кн. Васильчикова. Цей факт свідчить про те, що Галаган, а через нього і Сокиренське т-во дивилось на завдання кооперації, не обмежуючи її ролі виключно банківськими операціями.

Галаган вірив в кооперацію, любив її та щиро працював на цій ниві на протязі біля 20 літ.

Разом з тим ми бачимо, що Галаган прислужився не тільки укр. кооп., але-й російській, коли був головою держ. комісії по кредит. кооперації.

Вмер Галаган в 1888 р., на 69 р. життя.

НЕМИРЕНЕЦЬКЕ ТА ВИННИЦЬКЕ ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВЕ

Львівська державна
наукова бібліотека

Т-ВО.

3204

Засноване було поміщиками Іваном Трохимовичем

Тарасовим (пізніше професором Московського універс.) та книжницею Кудашевою в 1873 р. в с.Немиринцях, Бердичевського пов.на Київщині і носило назву "Немиринецьке кн.О.Н.Кудашевой ссудо-сберегательное товарищество".

В 70-х роках м.ст., при участі багатих поміщиків графів Грохольських заснувалось і розвивалось Винницьке ощадно-позичкове т-во, котре довгий час було найбільшим, по балансах, товариством на Україні.

КРЕДИТОВА КООПЕРАЦІЯ В ЗАГАЛЬНИХ РИСАХ В І-ОМУ ПЕРІОДІ. А) До положення 1895 р.

Зі сказаного ми бачимо, що кредитова кооперація на Україні почалася з ініціативи окремих освічених людей. Були це переважно поміщики. Засновувались кредитові т-ва в той спосіб, що підбирався гурток людей, які підписували відповідне прохання до Міністерства; це прохання ініціатор подавав куди слід і вживав заходів для одержання дозволу. Сами ініціатори вели рахівництво, діловодство і всіма засобами підтримували т-ва, часто приплачуєчи значні суми зі своєї кишені.

Такі т-ва, звичайно, були далекі від кооперативних принципів і розвивались вони лише тоді, коли самі засновувателі дбали про те аби т-ва мали належні оборотні кошти.

Сами "товариші" справами т-в, в більшості, не керували, хоть формально справи ці велись ніби то ними-товаришами (котрі звались тоді не товаришами, а пайщиками), які, правда і тоді сходились на збори, вибирали органи управління, затверджували відчити й т.п.

Таке становище тяглося досить довго і ще в 1894р., коли відомий український кооператор Олександр Давидович Черненко клопотався про заснування Дзендзівського ощ.-поз. т-ва (на Київщині), то з Міністерства його запитали-хто мається на увазі для керування справами т-ва. Очевидно, в Міністерстві привикли до того, що повинен бути якийсь чоловік, крім рядових пайщиків, який зміг би вести справи т-ва.

І сами засновувателі і попечителі т-в (звичайно такі засновувателі були офіційними попечителями т-в), рахували, що для керування справами т-в необхідні всі, освічені попечителі, і що без їх участі т-ва не-

можуть існувати.

Розуміється, не всі поділяли такий погляд і подекуди т-ва стали засновуватись і управлятися йменш видатними людьми, — духовенством, вчителями з участю звичайнісеньких селян.

Але чи вели ці т-ва свої справи добре-фактів мало.

До видання першого закона "Положенія", як називався він-до 1895, себто за 26 літ існування в Росії ощ.поз. т-в, було затверджено коло 1500 статутів, а існувало заaledве половина цього числа.

Кожне з існуючих т-в було цілком одиноким і нічим не звязане з другим. Про те де ще існують подібні т-ва можна було довідатись лише з "Отчетів С-Петербурзького отділення о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах." (Сам комітет — громадсько-приватна організація існував в Москві, але не вів активної праці, яка велась лише його Петербурзьким відділом.

Цей відділ к-та скупчував відомости про т-ва, по затверд. статута реєстрував їх та давав всілякі поради та вказівки. Щорічно К-т видавав книжку під назвою: "Сообщения С-Петербурзького отділення о сельских ссудо-сберегательных и промышленных т-вах". Ці книжки були єдиним місцем де хоть щось писалось про т-ва і звідкіля можна було хоч де-що взнати про становище кооперації, як в Росії і Україні, так і за її межами.

Формальне завідування ощ.поз. т-вами лежало на "Особенной Канцелярії по Кредітній часті" М.Ф., яка представляла на затвердження М.Ф. статuti і инше та ще збирала відомости про заснователів т-ва, щоби борони, Боже, не попав в такі заснователі "неблагонадежний елемент". Ніякого загального закона про т-ва не було. Вся їх діяльність регулювалась окремими циркулярами Міністрів.

Одним з таких циркулярів був був циркуляр М.В. Справ про адміністративний порядок стягнення прострочених позичок, яким циркуляром приписувалось Волостям та поліції правити такі позички так, як правляться державні податки, себ то без суда і без суда продавати навіть і майно тих хто не платить.

Окремими циркулярами давались т-вам і де-які льготи по державних податках і герб.зборах. Але в сій області нічого певного не було: один міністр давав льготу, а другий відміняв.

Особливими симпатіями населення т-ва не користались, бо вони з ~~де~~ більшого вважались видумками панів, які затагали в ці установи бідний народ для якихось своїх панських цілей, невідомих звичайним людям, щоб цих людей затагти в петлю."

Ця "петля" появилася з того, що коли не заплатиш сповна (основний борг), то стовп стоїть, а пеня (пеня за прострочку) росте так, що ніяк з ним не справишся і в решті решт дойдеш до того, що тебе оцінують і за нізашо продадуть твоє майно."

Так казали селяне.

Розуміється в ці часи про кооперацію, про кооперативність ощадно-позичкових т-в говорити не приходилося, особливо в селах, де не легко було знайти грамотних людей для членів органів управління.

Селяни звали своє т-во банком, часто сільським банком, а то просто банком такого то пана чи пані, в залежності від того, ким було т-во засновано.

Те що позичальників (пайщиків) кликали на загальні збори; вважалось особливою повинністю позичальників, яка повинність відбувалась часто лише тому, що "Товарищ" боявся, що коли не піде на збори, на нього нарахують ще більший пеня.

Так до 1-го червня 1895 р. стояла справа з ощадно-позичковими т-вами, цим фундаментом, на якому потім будувалась і розвивалась Українська Кредитова Кооперація.

Хоч в цих т-вах майже нігде не пахло кооперацією, хоч і мало кому в голову приходило називати ці товариства кооперативами, але ж час ішов і де-що з собою приносив.

Там учитель, там більш менш інтелігентний волосний писар, священник, лікар, а то, гляди, звичайний грамотний селянин, попавши в т-во, стали дошукуватись, що це за установа така, хто тут господарь.

"Відчиті" й "Повідомлення Петербурзького відділу к-та про т-ва", а пізніше і стаття в газеті, або журналі, де вживалось і слово "кооперація", допомагали вирішити це питання. А вже коли питання вирішувалось, то теорія переходила в практику, і помалу то тут-то там т-во стало поволі виходити на кооперативний шлях. Все більш і більш зростало число людей, котрі стали цікавитись справами т-в; все частіше й частіше можна було зустріти в газеті статю або кореспонденцію про т-ва.

Кооперативна думка ширилась і мала виразне обличчя кооперативна діяльність т-ва.

Заворушилися і в Петербурзі і виробили, а 1 червня 1895 р. й затвердили "Положення о кредитних і ссудо-сбер. т-вах".

Б) після положення 1895 р.

"Положенням" було встановлено інспекцію кредитових і ощадно-позичкових т-в, якій надавалось право і обов'язок ревізувати ці т-ва і взагалі стежити за їх діяльністю. При Центральному Управл. Держ. Б-ку був заснований IX відділ інспекції і в завідування цього відділу були передані т-ва.

Таким чином утворився державний апарат, віддаючи справами кредитових та ощадно-позичкових т-в, як в центрі, так і на місцях.

Стали потроху цікавитись кооперативними справами і земства, котрі на Україні були біля цих часів в так званій "куцій формі, але все ж таки мали де-що подібне до тих земств, які існували в Центр. Росії. Так званий "третій земський елемент", особливо агрономи теж де-що робили для розповсюдження серед населення відомостей про т-ва і допомагав їх заснуванню і веденню справ.

В загаданому "Положенні" було сказано, щось і про Союзи т-в, але ні інспекція, яка була встановлена "Положенням", ні практичні робітники в т-вах і не думали про союзи.

Перший раз голосно заговорили про союзи на першому Всеросійському З'їзді представників общ. поз. т-в, який відбувся в Москві 25-28/III 1898 р.

На цей З'їзд з'їхалися представники від т-в з території всієї Росії-от же і з України, як Бобир-Бухановський з Полтавщ., Юхим Іванченко та Решетників з Таврії.

На з'їзді був і О.О. Беретті, який тоді стояв на чолі IX відділу исп. Держ. Б-ку і досить добре ставився до представ. з України.

Представники з України на цьому з'їзді ближче зазнайомилися, вели розмови про роль кред. т-в на Україні, підкреслюючи особливість економічного становища України від Росії і т.и.

На цьому з'їзді було підняте питання і про с-зи т-в. Промовці говорили про необхідність об'єднання. Тут же був запропонований проект Всеросійського Б-ку. Однак справа ця не здійснилась, бо благопочетельне російське начальство рішило, що це було б багато для кооперації. Слово "кооперація" на з'їзді вже лунало і багато з працівників т-в тут переконалось, що вони кооператори.

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРЧА ТА РЕМІСНИЧА КООПЕРАЦІЯ. МИКОЛА ЛЕВИТСЬКИЙ.

Хвиля захоплення інтелігенції кооперативним рухом на Україні тягнулася майже до кінця 90-х років. Але ні громадсько-політичні, ні економічні умови не сприяли розвиткові кооперативного руху не тільки на "иностранческой" Україні, але і взагалі в Росії.

От же не диво, що Україна майже до 90-х років м.ст. уявляла з себе в кооперативному відношенні майже повну пустелю. І тільки 90-ті роки принесли з собою де-яке оживлення кооперативного життя на Україні.

В дев'ятидесятих роках помічається значне оживлення в кооперативному рухові - в галузі сільсько-господарчої кооперації - точніше - хліборобських артілів та ремісничо-виробничої кооперації.

Виникнення на Україні хліборобських та ремісничих кооперативних організацій - артілів зв'язане з ім'ям Миколи Васильовича Левитського.

Левитський, чи як прийнято його називати, артільний батько, народився 25 березня 1859 р. в с. Хмільній на Канівщині. Жив довгий час в Єлисаветі на Херсонщині.

Про те, що навернуло Левитського до кооперації, розказує він сам ось що. Будучи в VII кл. Більської гімназії на Холмщині Левитський читав Драгоманова, Ласалю, Маркса, Чернишевського щоби довідатись, як найліпше допомогти народові. Під впливом прочитаних книг та дальших власних міркувань прийшов він до висновку, що основою народнього добробуту є народня самодіяльність, самодопомога. А так як кооперація розвиває самодіяльність - то Левитський і рішив взятись за кооперативну роботу, бо кооперативна ідея вічна; бо те що не під силу одному - посилює громаді.

Перші кроки кооперативної праці Левитського починаються ще з гімназії. З учнів VIII класу він організував трудову артіль. Це було 1878 р.. Артіль (комуна) була сама невинна (спільне помешкання та спільне господарство), але вона дуже турбувала шкільну адміністрацію і вона дуже недолюблювала артільників.

Скінчивши гімназію Левитський вступив до Московського унів. на медичний факультет, але в університеті трапились де-які студентські події і Левит-

ського, разом з другими студ., увільнено, посадовлено до Бутирської в'язниці, а потім вислано на село до дому.

Через де-який час всякими правдами й неправдами йому вдалося вступити в Харківський унів. на правничий відділ, який він і скінчив.

Але ще до скінчення університета, коли вмер його батько, Левитський, щоби добути кошти для продовження науки, мусів дома господарювать. І от тоді, властиво, коли він близенько придивився до господарювання окремих хазяїв, коли й сам попрацював такою же системою, працюючи в день, а в ночі доглядаючи худобу й т. и., у нього і виникла думка, чи не можна поліпшити умови цієї праці гуртовим товариським, спільним обробленням землі.

В розмовах з селянами ця думка викликала співчуття і розмови набирали більш конкретних форм.

Будучи секретарем Олександрійської (Херс.) земської управи, Левитський, подав земським зборам свою докладну записку про організацію гуртового оброблення землі в повіті. Доклад був прийнятий зборами і в 1887 р., по словах Левитського, в повіті було оороблено селянами спільно біля двох тисяч десятин.

В 1894 р. був недорід і багато хліборобів голодувало. І от з с. Федварі прийшли до Левитського ті селяни, які чули від нього про артілі і висловили бажання спільно господарювати. І от тут Левитський побачив, що ідея хліборобських артілів встигла визріти серед селян. Він став допомагати селянам-артільникам. В вересні 1894 р. артільники з Федварі купили 4 коней і почали господарювати.

Справа в артілях провадилась в той спосіб, що спілка в 50-100 селян брала в оренду 200-300 дес. землі, купували добре сільсько-госп. знаряддя й машини, скот й т. и. і починали господарювати. Таке господарство, хоть і належало бідним селянам, але зі сторони виглядало, як господарство багатого поміщика.

Через короткий час (в 1895 р.) артілів було десять, а в 1896 р.-85.

Коли організувалась перша артіль, треба було думати про юридичну форму артілів. Треба було виробити зразковий договір. Левитський його виробив і розповсюдив серед селян без свого підпису. Наслідки були несподівані-договір наробив шелесту і поліція стала на ноги. До артільників взагалі, а до Левитського, як організатора, з окрема відносились з підозрінням і на кожному кроці гальмували працю, тероризуючи не лише артільників, а всіх тих хто осмільювався навіть балака-

ти з Левитським.

Багато земських начальників заявили, що доки вони будуть начальниками ні одної хліборобської артілі не буде в їх участках.

Але не дивлючись на всі перешкоди, як зовнішнього характеру (адміністр.), так і внутрішнього (спілки не існували довго— два-три роки), "артільний батько" кооперативного припора з своїх рук не випускав.

За перші чотири роки (1894-1898 р) хліборобських артілів на одній лише Херсонщині було закладено до 125, які об'єднували до 3000 селян-хліборобів. Думка про хліборобські спілки перекинулася з Херсонщини на Катеринославщину, Полтавщину, Чернігівщину, Київщину, Донщину й т.и.

Робота Левитського по організації хліборобських спілок тяглася на протязі десяти літ (1894-1903 р.). Далі він більше працював по організації ремісничих артілів в містах.

Не обмежуючись організацією артілів в сфері сільського господарства. Левитський в дев'ятисотих роках багато працював по організації ремісничо-трудових артілів серед міського населення України і навіть Росії (Москва, Петербург, Самара). Приблизно в 1906 р. він працював в Києві. Перший його ремісничий кооператив був "Перша друкарська артіль". Далі слідувала "Перша артіль футлярська", потім артіль "кравців" й т.д.

Ремісничі артілі те-ж переслідувались адміністрацією. "Винниця-не Америка" заявила поліція, віддавши наказ зняти вивіску одної ремісничої артілі в Винниці на Поділлі, а в Елисоветі (Херс.) на вивісці трудової артілі поліція наказала замазати слово "артіль".

Але не дивлючись на це ремісничі артілі розвивались і де-які ще й зараз існують. Сам Левитський користувався у артільників пошаною і популярністю, а портрети його можна було знайти в багатьох артілях. Та й взагалі, Левитський, як кооператор рано здобув популярність широких кооперативних кол. Про нього багато писалось в періодичній пресі, а сам він в пресі писав цілий ряд статів про організацію кооперативів взагалі, а хліборобських, з окрема, чим прислужився до популяризації українського коопер. руху.

Хоч засновані ним артілі часто були недовговічні, але Левитський не губив віри в їх життєздатність.

Кажуть, що Левитський був ініціатором і одним з організаторів всеросійської організації "Общество содѣйствія артельному дѣлу в Росіи". Цікавлючись ко-

оперативним рухом ширше, Левитський часто бував за кордоном, де знайомився з працею кооперативних організацій, а також брав участь в міжнародних коопер. конгресах. А саме в 1896 р. був в Франції, 1898 р. в Сербії, в 1907 в Італії, 1909 в Швейцарії та Австрії, в 1910 в Германії та Англії.

Поруч з ідеєю незалежності України, Левитський обстоював також і ідею незалежної, самостійної української кооперації.

В 1918 р. в Києві було одсвятковано 40 літ з ініціативи кооперативної діяльності М.В. Левитського. Святкувала вільна Українська Кооперація, яка через свій ідейно-кооперативний осередок-Український Центральний Кооперативний Комітет, виплачувала пенсію своєму "артільному батькові".

М.В. Левитський живе ще й зараз, але про коопер. його діяльність відомостей немає.

Були чутки, що він зараз бере активну участь в автокефальному церковному українському русьві, як архієрей. На скільки це відповідає дійсності-проверити не вдалося.

З ПОЧАТКІВ СОЮЗНОГО БУДІВНИЦТВА НА ВЕЛИКІЙ УКРАЇНІ.

Всеросійський з'їзд представників кредитових та ошадно-позичкових т-в в Москві в 1898 р. не пройшов даром взагалі, а для союзного кооперативного будівництва з окрема. Дякуючи прихильному відношенню О.О. Беретті, який стояв на чолі IX відділу інспекції до представників української кооперації на чолі з т.т. Іванченком та Решетниковим з Таврії, через де-який час після з'їзду, приблизно через два роки, відчинились союзи ошадно-позичкових та кредитових т-в Бердянський на чолі з Іванченком та Мелітопольський на чолі з т. Решетниковим.

От звідсіль, власне, й почалось кооперативне союзне будівництво на Україні. Заслуга в заснуванні союзів належить цілком О.О. Беретті, який, як високий урядник Міністерства Фінансів, добився дозволу на їх відкриття. Правда, статуту цих союзів були дуже куці, але це вже було те, що на підставі писаних норм давало можливість робити в області союзного будівництва далші кроки.

Заходи про відкриття союзів Бердянців та Мелітопольців, викликали таку-ж думку і у інших кооператорів того часу.

Так відомий український кооперативний діяч і громадянин Христофор Барановський, який тоді працював в Дзєндзелівськім т-ві, не осягаючи відстати від Бердянців з Мелітопольцями, задумав заснувати союз для "Юго-Западного Края", себ то для губ. Київської, Подільської та Волинської. Він звернувся до Винницького ош.-поз. т-ва, як найбільшого в той час, з пропосвіцією скликати по питанню заснування с-зу, нараду представників т-в цих губерній.

Винницьке т-во погодилося і скликало в грудні 1899 р. "з'їзд", в якому взяли участь лише 4 т-ва, а саме: Винницьке, Київське міське, Житомирське та Дзєндзелівське.

Виявилось, що з'їзд цей скликаний був Винницьким т-вом нелегально, без дозволу адміністрації й тому було запросино лише представників більш-менш видатних т-в. З'їзд цей продовжувався три дні і закінчився резолюцією про уповноваження Винницького т-ва на заснування с-за т-ва "Ю-З края". Але відомостей про те, чи в виконання резолюції з'їзду вживало Винницьке т-во яких заходів, не маємо. Союзу не було і про нього нічого не було чути.

Так тїглося аж до 1904 р. коли було визнано владою доцільним видати нове "Положення" (закон), що й було здійснено в 1904 р. 7 червня. Закон цей називався: "Положення об учреждениях Мелкаго Кредіта". Воно об'єднало в собі питання про кооперативні і некооперативні установи дрібного кредиту себ-то: А. 1) ошадно-позичкові т-ва, 2) кредитові т-ва, 3) союзи цих т-в і В. 1) сільські, волосні і станичні громадські ошадно-позичкові каси, 2) земські каси, 3) допомогові і ошадні каси бувших государствених селян, 4) сільські банкі, 5) інші не кооперативні установи дрібного кредиту.

Справами цих установ відало "Управління по ділам мелкаго кредіта" (центр) при Державному Банкові, а в кожному губерніяльному місті - "Губернскій Комітет по ділам мелкаго кредіта".

Одна з новин цього "Положення" полягала в тому, що статуту нових т-в вироблені Управл. по справ дріб. Кред. затверджувались, а старих змінювались не Міністром Фіна́нсів, як було раніш, а згаданими вище Губерніяльними К-тами.

Крім того, земствам надавалось право відкривати свої каси дрібного кредиту, а також ошадно-позичкові та кредитові т-ва. Коли ці каси і т-ва відкривались по зразкових статутах, то земства не звертались за дозволом до Губерніяльних комітетів, а лише доводили до відому цього комітета про відкриття тієї чи іншої установи.

Відносно союзів було сказано в новому "Положенні", що установи дрібного кредиту, для об'єднання їх діяльності, можуть засновувати союзи. Але до того часу, поки законодавчим шляхом не будуть затверджені правила для заснування союзів, вони можуть засновуватись лише на підставах "Положень" Ради Міністрів, Височайше стверджених по представленію Мін. Фін.

Виходило, що і у нас на Україні, як і в людей: можна мати і т-ва, і союзи. Але щоби добути оце "Височайше ствердження-шлях дуже тяжкий.

Зате утворились легкі умови для заснування земських кас дрібного кредиту, які по думці певних урядових чинників мусили би бути сурогатами союзів і відтягти до себе той елемент - з працівників кооперації, який вперто добивався заснування союзів.

Як не як, а земство використало це "Положення" і береться за працю по заснуванню кас дрібного кредиту. Разом з сим земства влаштовували курси по діловодству та рахівництву т-в, скликали з'їзди, видавали брошури по кооперації, заводили інструкторів; в своїх періодичних виданнях вмішували статі на кооперативні те-

ми і т.и.

Свідомість населення все більше й більше зростає. Зростало також і число т-в. Кооперація, кооператив, кооперативна діяльність—ці слова лунають вже не тільки на з'їздах, а й в глухих селах.

Ширші маси населення все частіше й частіше починають проявляти власну ініціативу по заснуванню т-в, а керівники існуючих т-в, не допускаючи прострочок позичок, виводять ту пеню, яка за роки прострочок складала десятки і сотні рублів і яка так лякала населення. Добри впливи позичок на господарство окремих товаришів виявляли для населення користь т-в і ці т-ва все більше й більше завойовували симпатії широких кол на-селення.

Багато практичних діячів відчуває гостру потребу в союзах, але союзи ці все ще за багатьома завісами "Височайше стверджених Положень".

В літку 1905 р. той же Христофор Барановський не дочекавшись результатів Винницького з'їзду, від імені Дзендзелівського т-ва звернувся до всіх т-в Київщини з проханням прибути до Дзендзелівки на нараду з приводу заснування с-за.

В осени цього ж року відбулась нарада, яка виробила проект статута с-за і послала його на затвердження в Петербург. Через два роки статут був затверджений але не той, що виробила нарада в Дзендзелівці в 1905 р., а по зразку Бердянського та Мелітопольського союзів, без банкових операцій.

30 серпня 1907 р. відбулись установчі збори "Київського с-зу ошадно-позичкових та кредитових т-в, які визнавали його місцем осідку с. Дзендзелівку."

З цього дня став жити Київський с-з, який відіграв роль творця і фундатора Всеукраїнських Кооперативних Централів.

Але по статуту, який був викрадений в Петербурзі життя с-зу більш було похоче на животіння й тому вже слідуючі чергові збори в 1908 р., виробили статут з банковими операціями і цей проект послали на затвердження до Петербурга. Це затвердження тяглося аж три роки. Лише в 1911 р., 13 липня, на підставі Височайше ствердженого 9/У1 положення, М.Ф. затвердив статут.

З таким статутом можна було показатися і межи люди, а тому на зборах 25-26 вересня 1911 р. збори ухвалили перенести осідок правління в Київ.

В Києві с-з став розвивати свої операції досить скоро і швидко став кооперативним осередком не лише Київщини, а майже всієї України.

Баланс його весь час йшов на першому місці серед всіх союзів в б. Росії, діяльність його розвивалась всебічно: банкова-торговельно-посередницька, видавнича, ревізорсько-інструкторська, промислова, з'їзди, наради....

Містився с-з у власному будинку на Інститутський вул. під ч.З., біля Хрещатика. З 1912 р. Союз взяв на себе видання журналів "Сплотчина" і "Хроніка учреждень мелкаго кредіта", котрі до того часу видавав в Петербурзі О.О. Беретті, який залишив службу в Управлінні по справах дрібного кредіту, будучи обраний головаю Ради Київського союзу і переїхав до Києва. З 1913 р. С-з почав видавати свій спеціальний орган "Муравейник" ("Комашня") на українській та російській мовах, а з часу революції лише на українській.

З посередницьких операцій С-за особливо великі операції вів по постачанню хліборобських машин та знаряддя, виписуючи все це безпосередньо з заграничних заводів, а також об'єднав постачання буряків на цукрові заводи, хліба інтендантству. З промислових підприємств с-з мав свою друкарню в Києві, тартак, чавунно-літейний завод у Таращі і 14 ремонтних майстерень.

З других видатних союзів, які заснувались на Україні пізніше слід одмітити Харківський, Одеський, Катеринославський, Подільський (у Винниці).

Ще пізніше, під час великої війни, російський уряд став легше давати дозволи на відкриття союзів і число їх стало рости значно скоро.

НОВИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ КООПЕРАЦІЇ НА УКРАЇНІ.

В період 1898-1905 р. кооперативна організація в б. Росії, а в тому числі й на Україні була такою не лише по назві, а й по суті. Кооперативна ідея ширилась по межі ширшими колами населення, а кадри кооперативних робітників все збільшувались, висуваючи зі свого гурта видатні постаті, що робились центром кооперативного життя.

Розуміючи, що кооперація поліпшує економічне становище населення і що поліпшенням добробуту ширших верст населення дає ліпший ґрунт і для праці національно-культурного відродження, кращі українські діячі цього періоду не могли байдуже пройти мимо кооперативного поля: Вони любовно доглядали кооперативні сходи, пололи й поливали їх, як великий національно-громадський скарб. Вони бачили в кооперації знаряддя культурної пропаганди, національного відродження.

ня і український нарід зрозумів цих виступів, пішов за ними масами, зміцнюючи кооперативну організацію.

Найвидатнішими виступами славної будуччини кооперації на російській Україні і активними працівниками були в цьому періоді: Василь Доманицький, Христофор Барановський, Йосип Юркевич та інші.

Василь Миколаєвич Доманицький народився 7 березня 1877 р. в с. Колодистому, Звенигородського повіту на Київщині, де батько його був священником. Освіту здобув в Київському університеті, де скінчив історико-філологічний факультет. По скінченні університета Доманицький почав громадську роботу в Києві, як український журналіст, але, заслабши на сухоти, мусив кинути Київ і виїхати до дому-до Колодистого.

Живучи на селі серед народу, бачучи його темноту та злидні Д. прийшов до думки, що кооперація може мати велике значіння для поліпшення добробуту та для національного відродження українського народу.

Зійшовшись ближче з народом Д. був не лише кооператором, але й правником й лікарем-порадником і помішником у всіх справах. За короткий час він зробився дуже популярним серед населення. Слава про нього, як про друга-порадника розійшлася по всьому повіту і селяни йшли до Д. за порадою, його слухали селяни всієї Звенигородщини.

Доманицький був хорий на сухоти і кілька раз виїздив на лікування, але завжди вертався до рідного села.

З 1904 р., коли він повернувся з поїдки в Уфимську губернію на лікування кумисом, починається його найбільш цікава кооперативна праця.

В 1904 р. коло Доманицького купчилися найкращі селяни, з котрими він завжди читав газети та журнали, яких передплачувалось коло сорока. На жаль велика популярність Д. серед селянства і пошкодила йому. З Доманицького зробили політичного діяча й приписали йому шкідливий вплив на населення. І це за те, що він направляв народ на мирний кооперативний шлях до економічного добробуту. Він мусив залишити рідну країну (в 1907р.) та податися за кордон-в Австрію, до того ще й зовсім хорим.

Доманицький брав участь в кооперативному русі на протязі біля 10 років (1900-1910), з котрих практично працював коло шести літ (1902-1908). Розпочав він свою працю практичну в 1902 р. в с. Колодистому, в ощ.-позич. т-ві, яке було założено з його участю.

Працюючи спочатку по кредитовій кооперації, Д. не обмежився роботою в своєму т-ві. Він розумів значіння союзного об'єднання кред. коопер. і, як свідчить Х. Барановський, Д. був одним з фундаторів Київського Союзу Установ Дрібного Кредиту. В 1903 р., з ініціативи Д. в то му-ж Колодистому була відкрита споживча крамниця. І

біля цих двох організацій купчився свідоміший елемент селянства, який за ініціативою Д. збудував для своїх двох кооперативних організацій власну двохповерхову хату. Пізніше достали дозвіл вести торгівлю книжками і відкрили читальню при кооперативній хаті. "Тоді, каже селянин Непадішук, в своїй записці про Доманицького, складений для Київського Союзу Уст. Дріб. Кредиту, - українська книжка почала гуляти по селу".

З 1905 р. симпатії Д. помітно схиляються в бік споживчої кооперації. На скільки він захоплювався споживчо - кооперативною справою видно хоча б з його листа до приятелів, де він писав: "Тепер зробився простісеньким крамарем і бачу, що це річ гарна. Оце третій день ріжемо волові та козлові шкури на чоботи."

Однак навчити всіх бажаючих своїм власним прикладом не можна було й тому Д. написав й видав декілько книжечок по кооперації, котрі витримали декілько видань, були написані надзвичайно популярно і розходилися, головним чином, серед селянства. Серди належать: "Товариські крамниці." "Про сільську кооперацію." "Як хазяють селяни в чужих краях" й т.и.

Ці книжки надзвичайно сприяли поширенню кооперації на Україні, особливо на Київщині та Поділлі.

Але цього мало. В кооперативних справах велике значіння має рахівництво, і коли зразки цього рахівництва для кредитових та ощ. поз. т-в були вироблені Укп управлінням по справах дрібного кредиту, то споживча кооперація, особливо для українського села не мала ніякого рахівництва. І Доманицький склав дуже прості зразки рахівничих книжок по споживчій кооперації, які і вмістив в своїй книжці.

Та й цим не закінчається ініціативна праця Д. Розуміючи яке значіння в практичній діяльності споживчих кооперативних організацій гуртовий закуп безпосередньо від продуцента, він в 1907 р. береться до організації в Києві Київського Союзу товариських крамниць. Доманицький намагався довести кооперативне будівництво на Київщині до кінця, але адміністрація не дозволила йому жити на Рідній Землі, серед рідного люду і здійснити свою мрію, досягти мету - не вдалося.

Доманицький мусив від'їхати до Австрії, а колодистських кооператорів-селян, найближчих його помішників, як неблагонадійних заслано в далекі краї і повернулись вони тільки в 1910 р.

Кооперативні справи в Колодистому гіршали. Знав про це Д. і з далекого краю, з чужої землі у всіх своїх листах до колодистських селян він обов'язково писав

про кооперативну справу, підбадьорював їх.

Доманицький зробив для справи української кооперації надзвичайно багато. Він поширив по всій Україні ідею української національної кооперації і першій за знайомив кооперацію рос. України з такою ж кооперацією на австр. Україні.

Перебуваючи в Галичині Д. з любовію стежив за розвитком кооперативної роботи рідної країни, стежив і гас від страшного недуга-сухоти.

28 серпня 1910 р. проживши 33 роки, він вмер. Тіло його було дозволено перевезти на Україну, але поховати в Києві, як того бажали родичі та все укр. громадянство, не дозволено і поховано його в рідному селі Колодистому. Селяне цього села поклали багато вінків на труну небіжчика з ширими словами: "Дорогому порадинові, незабутньому вчителю, славному борцю за долю рідного народу". "Славному кооператорові, невтомному ораторові на ниві кооперації" й т.ж.

Значіння Д. для української кооперації збільшується і росте і по його смерті. Память Д. шанує українська кооперація і укр. громадянство. Звенигородське пов. земство заснувало в Звенигородці кооперативну школу імені Доманицького. Так само присвятив В. Доманицькому кооперативну школу і Всеукраїнська Споживча кооперативна централь Дніпросоюз у Києві. При багатих кооперативних організаціях засновано культурно-просвітні фонди імені В. Доманицького.

Про В. Доманицького можна сказати, що він мало прожив, але багато зробив.

Х.А. БАРАНОВСЬКИЙ.

Христофор Антонович Барановський народився в с. Немиринцях, Бердичевського повіту на Київщині 19 грудня 1874 р. в селянській родині. Скінчив сільську народню школу. Першу кооперативну посаду мав в тих же Немиринцях, заступником розпорядчика ощадно-позичкового т-ва, яку, займає з кінця 1894 р. по червень 1897, коли перейшов у Децендзелівське ощадно-позичкове т-во на Київщині (Уманськ. пов.). Тут він працював і по споживчій кооперації, заснувавши в 1899 р. споживче т-во. В тій же такій Децендзелівці ним заснований Київський Союзбанк, Головою правління котрого був з 1907 р. по кінець 1917 р. В 1917 р. був обраний головою Правління Українського Народнього Кооперативного Банка. З 1919 р. був головою рад Центрального Українського Сільсько-Госп. Кооперативного Союзу та Всеукраїнського Кооперативного

ного Страхового Союзу, а також членом ревізійної комісії Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України. В 1914 р. був обраний членом Ради Московського Народного Банку і радою був делегований виконувати обов'язки директора-розпорядчика цього банку (квітень-червень 1914 р). Читав лекції по кооперації на багатьох кооперативних курсах і в університеті Шанявського в Москві. Редагував в Києві кооперативний журнал "Муровейник" ("Комашня" і сам багато писав по кооперації в різних журналах. Це коротенька біографія Х. Барановського, звичайного селянина, що дякуючи природнім здібностям і хисту зробився одним із найвидатніших діячів української кооперації і навіть творцем її. Заснувавши Київський Союз Установ Дрібного Кредиту в селі і добившись зміни його статута та перенесши осідок до Києва, Х. Барановський цим самим порвав всі перепони, якими так штучно обмежувалась російська влада від українських організацій в центрі українського життя-Києві.

Фактові існування в Києві Київського Союзу Установ Дрібного Кредиту, як економічної національно-громадської організації мусе завдячити сам факт існування Всеукраїнських Кооперативних Централів. От же роля Х. Барановського, як творця організованої української кооперації і окремого кооперативного українського будівництва-колосальна.

Х. Барановський ще живий. Від часу націоналізації і фактичного підпорядкування української кооперації Московським центрам, він не бере активної участі в українському кооперативному житті, перебуваючи від 1920 р. в Німеччині, куди був в свій час висланий Всеукраїнськими Кооперативними Центрами, як уповноважений від кооперації.-

Коли В. Доманицький ширючі ідею кооперації поміж широкими колами населення, скеровував свою пропагаторську працю в бік скристалізування цієї ідеї, як національної, то Х. Барановський творив реальну силу-фінансову і економічну міць національної української кооперації й на своїх плечах виніс тягар організаційної праці національних укр. кооперативних осередків.

ЙОСИП ЮРКЕВИЧ.

Йосип Вячеславович Юркевич був дрібний землевласник Сквирського пов. на Київщині. Народився він 30 січня 1855 р. в с. Кривому Скв. пов. Скінчивши медичний факультет Київського університета, Юркевич служив в Харькові та на Чернігівщині, а пізніше на Київщині. Ще студентом Й.В. виділявся особливою чуткістю до потреб

товаришів і взагалі до людей з якими йому приходилося мати діло. Працюючи серед селян як лікар, Юркевич почав проймається інтересами селянства і вбачаючи одним з засобів поліпшення економічного стану селянства в організації кооперативів-він почав працювати по кооперації.

Свою кооперативну працю розпочав Юркевич в Корнинському ош. поз. т-ві, яке було засновано при його участі в 1901 р. В 1906 р він заклав в своєму селі Кривому споживче т-во.

Юркевич в однаковій мірі віддавався як кредитовій так і споживчій кооперації.

Як і Доманицький. Юркевич розумів велич сили кооперативного єднання, значіння і вагу кооперації для нашого селянства і зумів свою віру і знання передавати товаришам-кооператорам, яких він гуртував.

Юркевич брав активну участь в організації об'єднань кредитової та споживчої кооперації на Київщині, як член Ради Київського Союзу Установ Дрібного кредиту та Київського Споживчого Союзу і пропагував українську кооперацію в формі літературній, як публіцистичній, так і белетристичній.

Памяткою його кооперативно-літературної діяльності являються два нариси "Наша товариська Крамниця" та "Наше позичкове Товариство".

Юркевич був популярним серед широких селянських мас і думки та ініціатива його завжди знаходили прихильників і співчуваючих серед селянства.

В чому ж полягає сила впливу Юркевича на народні маси? Відповідь на це запитання дає нам така характеристика, яку дали Юркевичу самі селяни:

"Ми бідні, і мало хто по нашому до нас звертається і Небіжчик був такий, що не цурався мужицької хати, мужицької руки. Він був не такий, як інші пани, що дивляться на мужика, повернувшись до його спиною-ні, він тільки зверху був паном, а в душі він усім був батьком і товаришом"...

Вмер Юркевич 11 лист. 1910 р в Києві, а поховано його в рідному селі Кривому. На його могилу селяни поклали вінок з написом: "Батькові-порадникові від селян Кривого" "Батьку-товаришу! Люди вмирають, - ідеї вічні!"...

Юркевич був народнім кооператором, зумів бути для простого люду своїм чоловіком; розумів його і завжди йшов з ним, дбаючи про його добробут. Національна справа, зроблена Юркевичом, як би вона не була проста й мала-дала могутні наслідки.

Це ті невеличкі цеглини, з яких потім склався величезний будинок національної української кооперації

УКРАЇНСЬКІ (З.В.У) КООПЕРАТИВНІ ДІЯЧІ НАШОЇ ДОБИ. Т-ВО "НАША КООПЕРАЦІЯ".

Уже в 1912 р. на російській Україні витворилася ціла школа українських народних кооперативних діячів. Ця молода громада-школа дуже добре розуміла значіння принципу народности в кооперації і в цьому напрямкові організовувалась, закріплюючи кооперативні позиції та підготовляючи ґрунт для поширення своєї праці.

Зусиллями цих кооператорів в 1912 р. утворилося в Києві товариство українських кооператорів "Наша Кооперація".

Необхідність утворення організації українських кооперативних діячів і взагалі кооперативних сил на російській Україні відчувалась давно. Ще в році 1910 виникла думка про утворення в Києві відділу "Московського Комітета о селянських ссудо-сберегательних и промисловых т-вах", але адміністрація дозволу не дала. Через два роки була обережно зроблена спроба утворити об'єднання уже не для всієї України, а лише для Києва під назвою "Кіевское уездное сельскохозяиственное общество", але губернатор не дозволив з тієї причини, що в Києві вже існує "Кіевское о-во селянського хозяйства і промисленности" (великоземельновласницьке).

Але кооперативна громада не зупинилась і після цього відмовлення. Знову порушили про заснування в Києві відділу "Московського Комітета" на автономних основах. Але московські кооператори злякалися слова "автономний", довго тягли справу і з рештою відмовили в заснуванні.

Приблизно в березні м-ці 1912 р. утворилося т-во "Наша Кооперація". Коло півроку існувало воно без писаного статута. Лише у вересні того-ж таки 1912 р. було підписано у нотаря товариський договір "Нашої Кооперації". Метою т-ва було сприяти розвиткові української коопераційної справи хоча договорна форма і не була так зручною, але все-ж вона дала змогу українським кооператорам об'єднатись.

Т-во розпочало досить інтензивну діяльність, але військові події 1914 р. припинили розвиток і діяльність т-ва, бо в числі членів були і підданці "ворожих держав". Т-во закрилось фактично в кінці 1914 р.

Нараховувалось в т-ві біля 150 членів з різних місцевостей України.

В початку своєї діяльності т-во "Наша Кооперація" приступило до видання українського щотижневого журналу "Наша Кооперація". Перше число цього журналу вийшло 25/1 1913 р., а останнє 31/XII 1914. Журнал був ідейним цент -

ром для діячів на ниві української кооперації. Згуртовані в т-ві "Наша Кооперація" українські кооператори що далі все більше поширювали свою діяльність. В 1913 р., головним чином, силами членів т-ва "Наша Кооперація" було підготовлено і здійснено першу всеросійську кооперативну виставку в Києві. При найближчій участі цих же коопер. сил було влаштовано другий всеросійський кооперативний з'їзд у Києві.

За "допомогу поширенню відомостей по всіх галузях кооперації", як було зазначено, журналові "Наша Кооперація" на всеросійській Кооп. виставці було присуджено малу золоту медаль. То на жаль журнал цей було припинено разом з усією українською періодичною пресою в 1914 р.

Т-во поруч з виданням журналу "Н.К." видавало також календарі, кооперативні брошури як оригінальні, так і перекладні, плакати, кооперативні листівки й т.и.

Т-во "Наша Кооперація" зі своїм журналом, як нова молода кооперативна школа, в своїй діяльності спіралася на демократичний принцип народності. Дякуючи цьому українські кооператори зустріли тепле співчуття до себе з боку кооператорів інших "недержавних" народностей Росії.

Зусиллями гуртка "Наша Кооперація" було зроблено чималий пролом в централистичній ідеології московських кооператорів. Яскравим виразом сутички двох напрямків в кооперації Росії—централистичного та федералистичного—був другий всерос. кооперативний з'їзд в Києві в 1913 р.

Історичний централізм московських кооператорів відіграв на стільки шкідливу роль в історії української кооперації, що на довгий час залишив по собі погану славу.

Гурток кооператорів "Наша Кооперація" виступили на київському з'їзді з докладом про шкідливість централізму в кооперації і мали успіх.

Після з'їзду 1913 р. українські кооператори почували більше певності в своїх силах і почали, по можливості, проводити в українській кооперації національно-українську політику.

Ця національно-кооперативна, народня політика відбивалася на всіх, більше-менше помітних явищах в українській кооперації, як кооперативні виставки, кооперативні паради, курси, союзні об'єднання й т.и.—вся ця робота провадилась під національним українським припоро-ром.

Національне самопізнання українських кооператорів закінчилось. І уже в 1914 р. можна було сміло ска-

зати: українська кооперація зуміє відвоювати свою самостійність, як національно-економічний чинник.

З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ КООПЕР.

ЦЕНТРАЛІВ.

Порушена ще в 1898 р. на кооперативному з'їзді ідея про заснування центрального російського кооперативного банку не завмирала. В 1911 р. на одному з коопер. з'їздів знову ця справа була порушена і незабаром почали хлопотатись про дозвіл, який і був даний в 1912 р. Банк цей був заснований в Москві під назвою "Московський Кооперативний Банк".

Довідавшись про те, що є надія на відкриття Московського Нар. Б-ка, українські кооператори вирішили заснувати і у себе кооперативний банк. Склали статут по зразку Московського під назвою "Южний Кооперативний Банк" і послали до М. Ф. Фундаторами Банку виступили, підписавши статут, О. Д. Черненко, Х. Барановський, Іван Полторацький, Дмитро Григорович-Барський, та Василь Дверницький. Але не офіційно ця справа велась Київським Союзом Установ Дрібного Кредита, збори якого ще в 1911 р. доручили дбати про організацію українського Кооперативного Банку.

Але російська влада залишилась вірною своїм традиціям відносно домогань українських громадських діячів, що до утворення своїх організацій взагалі, а кооперативних з'окрема.

Проект статута "Южного Кооперативного Банку" був положений під сукно.

Вже статут Московського Народного Банку був затверджений, банк цей уже й працював, а статут "Южного Кооперативного Банку" продовжував спокійнісенько лежати під сукном в міністерстві.

Всі спроби і заходи посунути справу не давали жадних наслідків.

Українська кооперація була головним елементом будування й зміцнення Московського Народного Банку, розібрала більшість акцій, а свого банку заснувати не могла, бо як казали тоді "приказано держать і не пущать".

Так тяглося аж до революції 1917 р.

З вибухом революції 1917 р., Тимчасовий Російський Уряд затвердив статут Южного Кооперативного Банку

14 червня 1917 р.

Необхідну по закону суму, половину основного капіталу, в розмірі 500.000 карб., вніс зі своїх коштів Київський Союз Установ Дрібного Кредита, чим всі формальності і були залагоджені.

Як тільки прийшов до Києва, затверджений статут Банка, фундатори його п.п. Христ. Барановський, Олекс. Черненко та Дм. Григорович-Барський (Полторацький вмер, а Дверницького не можна було розшукати) дали Центральному Українському Кооперативному Комітетові (ідейний центр Української Кооперації) заяви, що зрікаються своїх фундаторських прав і ці права переуступають вищезгаданому комітетові.

16-17 вересня 1917 р. відбулися установчі збори акціонерів банку, головою правління якого було обрано Христ. Барановського, який залишався на цьому становиську аж до ліквідації Б-ку радянською владою в 1920 р.

Установчі збори визнали Банк національно-економічною організацією, фінансово-економічним центром Української Кооперації і свою працю повинен був, як підкреслили установчі збори, провадити в інтересах України.

Постановою перших чергових зборів банку, в 1918 р., назва "Южний Кооперативний Банк" була змінена на "Український Народний Кооперативний Банк", скор. назв. "Українбанк", яка і була затверджена Українським Міністерством Фінансів.

Так виникла Всеукраїнська фінансово-економічна кооперативна централь.

Майже одночасово (трохи раніше) повстав ідейний осередок Української кооперації-Центральний Український Кооперативний Комітет.

Поруч з заснуванням національного фінансово-економічного осередку - Українбанку та ідейного Кооперативного Комітета-засновуються в 1917 р. в Києві свої господарські централь. Повстає Всеукраїнська споживча кооперативна централь-Дніпровський Союз Споживчих Союзів України-скороче назва "Дніпросоюз", а також перетворюється ув Всеукраїнську сільсько-господарчу кооперативну централь Київське центральне сільсько-господ. Т-во, під назвою "Центральний Український Сільсько-Господарчий Кооперативний Союз "Централ".

Фактом заснування цих своїх централів українська кооперація одержала можливість всебічно обслуговувати українські кооперативні установи-кооперативні т-ва та їх союзи-зі свого природнього центра-з Києва.

Далі з кінцем 1917 в 1918 р. українська кооперація покликала до життя свою видавничо-кооперативну централь-Український Кооперативний Видавничий Союз "Книгоспілка" та централь по страховці кооперативного майна та крामу-Український Кооперативний Страховий

Союз "Укострахсоюз".

Листопадівські події 1917 р., коли межі Україною та Московщиною почалась війна, коли зносили з б. Все-російськими кооперативними центрами були унемож-ливлені ходом самих подій, - ці події сприяли кінечному оформленню і скви́нструїруванню українського кооперативного будівництва-окремої і цілком самостійної української кооперативної організації.

Як самостійна орг., українська кооперативна організація в своїй праці проявила надзвичайну енергію як в кооперативному будівництві, так і в своїй діяльності по обслуговуванню потреб ширших кол населення...

Відносно кооперативного будівництва українська кооперація стала на шлях трехстепенности, а саме:

I. Кооперативи (орг. фіз. осіб).

II. Союзи кооперативів.

III. Союзи Коопер. Союзів (Центральні Уст.).

Буйним темпом йшов розвиток української вільної кооперативної організації.

На кінець 1919 р. - за три роки вільного життя - на Україні нараховувалось до 30.000 кооперативів, як організацій першого ступня (кредитові, сільсько-господ., споживчі, виробничі й т.и. т-ва); до 400 установ другого ступня - кооперативних союзів і шість Всеукраїнських кооперативних централів, а саме: 1. Центральний Укр. Коопер. Комітет (ідейний осередок), 2. Український Народний Коопер. Банк (фінансова централь), 3. Дніпровський Союз Споживчих Союзів України (споживча централь), 4. Центральний Український Сільсько-господарчий Кооперативний Союз (с-г. центр.), 5. Всеукраїнський видавничий кооперативний с-з (видавнича централь), 6. Український Кооперативний Страховий Союз (страхова центр).

Кожна зі згаданих вище Всеукраїнських кооперативних централів об'єднуючи в собі кооперативні союзи (організації 2-го ступ.), уявляла цілком самостійну організацію і обслуговувала кооперативні союзи по своему фахові, але всі вони, через Кооперативний Комітет, координували свою діяльність і направляли її по певному руслу, наміченому спільно.

Кооперативні союзи повстали по всіх губерніальних та повітових містах і в багатьох видатніших торговельних місточках.

Ці союзи поділялися на 1) кредитові, 2) споживчі, 3) сільсько-господарські і 4) змішані. Останні, змі-

шані, вели операції переважно торговельно-кредитові.

Всі союзи об'єднувались в центрах, при чім одні з них об'єднувались тільки в одній центральній, а другі - в кількох разом: в Українбанкові для кредитування, в Дніпросоюзі для торговельних операцій споживчим крамом, в Центральній для торговельних операцій по постачанню всього необхідного в сільському господарстві і по збуту виробів цього господарства.

Далі, союзи ці обслуговували кооперативні т-ва свого району, відповідно своєму фахові, - кредитом, крамом, літературою й т.и. .

Кооперативні т-ва існували майже в кожному населеному пункті, навіть в невеличкому, а в більших - по кілька т-в.

Ці кооперативи поділялися на: 1) кредитові т-ва, 2) ощадно-позичкові (кредитові від позичково-ощадних відрізняються тим, що в перших основний капітал спільний, позичений або складений безповоротними внесками, а в других цей капітал пайовий, складений поворотними обов'язковими внесками-паями членів), 3) споживчі, 4) сільсько-господарські взагалі, 5) сільсько-господарські по окремих галузях, а саме: молочарські, садівницькі, бжільницькі, птахівницькі й т.и., 6) виробничі по різних галузях виробництва, 7) будівельні, 8) артілі інтелігентної праці й т.и.

За ці три роки 1917-1919 рр. кооперативна організація так поширилася, що трудно було знайти людину, яка не була б членом бодай одного кооператива, а багато громадян входило разом в кілька кооперативів.

Українська кооперація уявляла собою організовану національно-економічну силу, силу, яка в ці часи відродження української державності була головним економічним чинником, а в часи тяжких переживань і ударів, вона приймала на свої плечі тягар по захованню й удержанню національних здобутків. Так наприклад, коли Україну завоював Деникин і позбавив українські школи державної допомоги, українська кооперація прийняла ці видатки на свій рахунок і увесь час панування деникинської влади утримувала всі українські школи.

Практичну-ж свою діяльність Українська Кооперація вела в слідуючих напрямках:

1) Постачання населенню дешевого кредиту на продукційні потреби, для якої мети служили кредитові кооперативи (Іст.), кредитові кооперативні с-зи (ІІст) і "Українбанк" (ІІІст.).

2) Постачання населенню дрібного краму для споживання і хатньої потреби, які завдання виконували спо-

живчі т-ва (I ст.), союзи споживчих т-в (II ст.) і їх централь "Дніпросоюз" (III ст.).

3) Постачання населенню хліборобських машин та знаряддя, насіння, штучних гноїв й т.и., яку мету досягали сільсько-господарські, кредитові т-ва (I ст.), союзи цих т-в (II ст.) та "Централ" (III ст.).

4) Кооперативний збут виробів трудового населення, особливо продуктів сільського господарства, яку діяльність провадили кооперативи майже всіх галузів і їх союзи під керівництвом централів.

5) Кооперативне виробництво різного краму, а також машин та знаряддя, що провадилось окремими т-вами, союзами т-в та централами на власних фабриках та заводах від маленьких майстерень до величезних заводів, як завод хліборобських машин та знаряддя б. акц. т-ва І.І.Ген в Одесі, який був придбаний українською кооперацією у власність.

6) Страхування (асекурація) кооперативного майна, що робилося Українським кооперативним асекураційним союзом.

7) Постачання населенню літератури шляхом купівлі і видання книжок (при чім торгівля книжками велася майже кожною кооперативною організацією). Видання журналів, газет та книжок велося майже кожним кооперативним союзом і всіма централами в Києві, при чім видавнича централь "Книгоспілка" поставила видавничу справу в широкому масштабі.

Це в коротеньких рисах головна праця, яку обнімає і успішно переводила Українська Кооперація, схема будови якої виглядала на 1920 р. так:

43а

Центральний Укр. Ко
(Всеукраїнський іде

Господарчі Коо-
перативні Центра-
лі Української Ко-
операції.

Книгоспілка
(Центр. видав.)

Централ
(Центр. с-госп.)

Україн
(Центр.

Коло 400 кооперативних союз

До 30.000 окремих коопер

43б.

оперативний комітет
йно-коопер.осередок)

банк
фінанс.

Дніпросоюз
(Центр. спож.)

Укострахосоюз
(Центр. асекур)

Інст. III ступня.

ів (кредітові, с-госп., спож. і мішані)

Інст. II ступня.

агив. т-в різних галузів.

Інст. I ст.

ДЕ КІЛЬКА СЛІВ З РОЗВИТКУ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ФІНАНС - СОВІХ ТА ГОСПОДАРЧИХ ЦЕНТРАЛІВ.

I) Український Народний Кооперат. Банк (Українбанк) заснов. в 1917 р.

В тяжкі часи прийшлося Банкові починати своє життя: війна, що тяглася вже 4 роки виснажила і економічні і культурні сили України; загальне фінансове становище б. Росії було надзвичайно тяжке, передбачалась внутрішня громадянська війна.

Старі, давно відомі банківські установи капіталістичного характеру втрачували довіру своєї клієнтури, бо видно було, що вони не витримать того напору, який їм в ближчому майбутньому загрожував.

І от при таких умовах вступив в життя Українбанк, банк за котрим не стояли ніякі капіталісти, банк трудового населення України.

І це трудове населення чекало і д свого тільки що народженого банку не слів, а діла, не обіцянок, а негайної грошової допомоги кооперативам і при тому допомогти не дрібною через окремі кооперативи, а в значних сумах через свої союзні об'єднання, бо лише союзи були акціонерами банку, як інституції II ступня.

(В цьому відношенні Українбанк різнився від Московського Нар. Коопер. Б-ку, де акціонерами були не тільки окремі т-ва, а й фізичні особи)...

І не дивлючись на тяжкі обставини Українбанк зумів виконати свої завдання.

Уже на кінець 1919 р., себ то за два з невеличким роки існування (операції розпочались з кінця жовтня 1917 р) баланс банка досягав 800.000.000 карб., а об'єднував він 230 союзів зі всієї території України.

Баланс банка далеко перевищував баланс таких банків, як "Київський Частний" (Ярошинського), Київський Промислений" (Бродського) і баланс майже всіх Київських філій Московських та Петербурзьких банків.

У всіх визначніших містах України було відчинено філій (14).

Торговельно-посередницька, банківська, ревізорсько-інструкторська та видавнича діяльність прийма величезні розміри.

Поширення операцій банку вимагало збільшення основного капіталу і такий в грудні 1919 р. був доведений до 25.000.000 карб.

В 1918 р. банк купує у власність в центрі Києва, на Думському майдані під ч. 4, велику садибу з трьома будинками в один з яких і переходить Центральне Управління зі всіма відділами. Разом з завданням чисто банківсь-

кого та комерційного характеру Українбанк поставив собі ще й завдання громадсько-національні, завдання стати установою національною.

Це завдання було дуже тяжке, бо вимогало перш всього ведення діловодства та рахівництва в банку на українській мові, тоді як не було ще відповідних термінів на українській мові. Дуже трудно було знайти співробітників, які й мову-б знали, й були-б українськими громадянами й разом з тим були-б банківськими фахівцями та ще й кооператорами.

А співробітників-фахівців треба було дуже багато. І от треба було знайти чи вишколити таких фахівців. На цю роботу Управлінню Банку прийшлося витратити дуже багато праці, яка себе показала. Не лише в Києві, а й у всіх філіях Українбанку лунала українська мова, діловодство і рахівництво велось по українські і загальний вигляд і дух кожної установи був чисто український.

Але це даром не проходило і приходилося Українбанкові в ці години заперу часті розплачуватись як при більшовиках, так і при денікинцях, особливо при останніх.

В 1919 р., наприклад, коли денікинці заняли Київ, то з Ростова н/Д., де перебував уряд Деникіна, Київській конторі Державного Банку був даний наказ припинити кредитування Українбанку і тих союзів, які так чи инакше будуть помогати Українбанкові. В Одесі денікинці заарештували кошти Українбанку, а в Катеринославі та Умані — дирекції філій та співробітників.

Радянська влада довго цереметилась з Українбанком, придумуючи для нього всякі обмеження: садовили комісарів, без відома яких не можна було провести ні одної операції і в решті решт приписали ліквідувати його. І так, в 1920 р. Український Народний Кооперативний Банк, як Всеукраїнський фінансово-економічний осередок Української кооперації був ліквідований з наказу влади.

Однак, сами-ж більшовики побачили, що без кооперації, а в тому числі без кредитової, обійтись не можна і дозволивши кооперативну працю, працю майже на доболшевицьких підвалинах дозволили також в 1922 р. заснувати Всеукраїнський Народний Кооперативний Банк, який зараз і існує в Харькові.

11 Дніпровський Союз Споживчих Союзів України

(Дніпросоюз) Засн. в 1917 р.

Ініціатива заснування Дніпровського с-зу споживчих союзів України, як центра споживчої української кооперації, належить кооператорові Дмитрові Викторовичу Кодіухові. Свою діяльність розпочав Дніпросоюз з 1917 р., об'єднуючи виключно споживчі союзи.

На 31 грудня 1919 р. Дніпросоюз об'єднував 90 кооперативних союзів споживчих, коло 12.000 спож. т-в із 3.500.000 членів і таким чином, рахуючи пересічно сем'ю в 4 душі, обслуговував 14.000.000 населення.

Протягом 1918 р. Дніпросоюзом продано краму на суму 70.000.000 карб., а оборот за 1919 рік досягав суми 1.164.052.471 карб.

Крім торгово-посередницької діяльності по постачанню населенню, через споживчі кооперативні організації предметів споживання. Дніпросоюз вів також значну продукцію на власних фабрично-заводських підприємствах, володіючи такими підприємствами: 1) миловарня, 2) чобітня фабрика, 3) трикотажна фабрика, 4) фабрика емальового посуду, 5) фабрика бляшаних виробів, 6) макаронна фабрика, 7) дві тютюнових фабрики, 8) фабрику сурогатів кави, 9) друкарню.

Для підготовки робітників по споживчій кооперації Дніпросоюз заснував у Києві власну кооперативну школу.

Для більш тіснішого зв'язку з кооперативними союзами й більш успішного їх обслуговування, в більших містах України були засновані філії, контори та представництва, яких в 1919 р. було 9.

Крім того Дніпросоюз, як національно-економічна кооперативна організація вів колосальну працю організаційного, інструкторсько-ревізійного та культурно-просвітнього характеру. Сотні інструкторів вело працю в різних напрямках кооперативного життя; організація нових кооперативних установ, кооперативних курсів, кооперативних хорів, видання кооперативної літератури як перекладної так і оригінальної, зразків кооперативного споживчого рахівництва й т.и. Він видавав два кооперативні журнали "Громада" і "Кооперативна Зоря".

Значіння тієї праці, яку вів Дніпросоюз і тих наслідків, які ця праця мала для українського національно-економічного життя, трудно урахувати. Можна лише одно констатувати, що з ліквідацією в 1920 р. Всеукраїнських кооперативних організацій і перетворенням Дніпросоюза в Губерніальний споживчий с-з, в українському національно-громадському житті стала прогалина, яку не в силі заповнити жодна з існуючих нових організацій.

III. Центральний Український Сільсько-Господарчий Кооперативний Союз. (Централ).

Історія виникнення Центрального Українського Сільсько-Господарчого С-за відноситься до 1913/14 р., коли з ініціативи українського кооператора Петра Ничипоро-

вича пожарського було засновано звичайне сільсько-го сподарче т-во, яке мало назву "Київське Центральне сільсько-господарське т-во", яке до 1917 р. вело свої операції за допомогою Київського Союзу Установ Дрібного Кредиту.

В 1917 р. це т-во було перетворено у Всеукраїнську сільсько-господарську коопер. Централю.

Головним завданням Централю було постачання населенню України (через кооперативні організації) предметів необхідних в сільсько-господарській промисловості та збут виробів цієї промисловості.

В склад Централа увіходило на 1 липня 1919 р. 41 союз і 728 окремих т-в. Ці т-ва вступили в склад членів Централю ще тоді, коли Централ працював по статуту т-ва до 1917 року.

Про розвиток Централю кажуть такі цифри:

На 1 січня 1918 р. біланс його був 5398446 карб.

" 1 " 1919 " " 21147922 "

" 1 жовт. 1920 " " 142707308 "

В головніших містах України Централом було відкрито п'ять філій.

Про те як широкою була діяльність Централа, як сільсько-господарчої кооперативної централі, свідчать ті відділи, на які діяльність його поділялась, а саме: 1) сільсько-господарських машин та знаряддя, 2) металю і металевих виробів, 3) технічно-будівельний, 4) фабрично-заводський, 5) садівництва та городництва, 6) лісовий, 7) скотарства і птахівництва, 8) збіжжєвий і 9) видавничий.

Власні підприємства Централю складалися: з найбільшого на Україні заводу плугів, бувшого акційного т-ва І.І.Геи в Одесі, тартака "Наталка" в Києві та кількох тартаків з площею лісу на Волині і молочарні в Радоминському повіті.

З кінцем 1919 р. Централ уже був в силі обслуговувати хліборобське населення України всебічно. Дальший його розвиток на користь селянства був забезпечений, але ліквідація Всеукраїнських Центрів, а в тому числі і Централю, яка була заряджена в 1920 р., стала на перешкоді. А прогалина, що залишилась після ліквідації Централю, як Всеукраїнського кооперативного сільсько-господарського Центру залишається ще й зараз.

КООПЕРАЦІЯ В ГАЛИЧИНІ.

Початок українського кооперативного руху в Галичині відносимо до дев'ятидесятих років минулого століття.

Викликаний він був невідрадным економічним положенням українського народу в Галичині.

Господарський занепад українського населення, з причинений розпиллю землі і недостатчею заробітків в батьківщині, кинув сей головний пеня українського народу-селянство в обійми чужинецької лихви, проти якої мусив боронитись народний організм.

Вперше гасло: "економічна праця на користь селянства" було піднесено на першому всенародньому вічу, скликаному заходами Володимира Барвінського в 1880 р.

В дальшому ці гасла лунають і на провінції, набираючи конкретних форм. —

Як наслідок цієї праці починають виникати національні кооперативні установи, з історією виникнення і розвитку яких ми й мусимо зазнайомитись.

ПЕРШЕ КООПЕРАТИВНЕ Т-ВО "НАРОДНА ТОРГОВЛЯ".

Маємо надію не помилитись, коли скажемо, що найстаршим кооперативом в Галичині було споживче т-во "Народна Торговля", засноване при найближчій ідейній співучасті п. Василя Нагірного у Львові в грудні 1883 р.

З заснуванням цього т-ва, яке піднімає боротьбу з товаровою лихвою, маючи на увазі захистити й висвободити українське населення Галичини з обіймів лихваря-визискувача, економічна праця на користь народа і приймає конкретні форми.

Думка, яка являється основною в організації споживчого Т-ва "Народна Торговля" відноситься до 1880 р., коли на зборах т-ва имени Мих. Качковського, які відбулися в селі п. Аполон Нечай підніс справу заснування крамниць, вгледно гуртового складу для крамниць. Малося на увазі цей склад заснувати, як відділ т-ва им. Качковського, для чого була вибрана окрема комісія.

Але після довгих нарад і про те яких спробах думка ця не могла бути зреалізована. Причиною був сумнів, що такий склад міг розвиватись, як торговельне

підприємство, при т-ві, яке ставить собі завдання культурно-просвітні. В такому положенні справа залишалась до 1882 р.

В 1882 р. в наслідок цілого ряду статей п. Василя Нагірного, які містились ним в "Ділі" під титулом: "Як собі люди в нужді допомагають", де автор досить популярно представив організацію англійських (рождельських) і швейцарських споживчих т-в та їх значіння, як громадсько-економічних організацій, знову відновила свої праці крамнична комісія при т-ві ім. Качковського.

Тепер уже ця комісія вирішила заснувати торговельне т-во цілком окремо від т-ва ім. Качковського, на окремо му статуті, як самостійне торговельне підприємство, котре пристосувалось би до вимог і поступу часу.

До цієї комісії був запрошений і автор згаданих статей п. Василь Нагірний.

В той час саме захиталася одинока під той час українська кредитова інституція, яка називалась: "Общое рольничо-кредитовое заведеніє в Львові", яка розпочала своє існування з мільйоновим капіталом.

В наслідок цієї події, не лише в широких колах українських, а навіть серед ініціаторів заснування торговельного т-ва появилася зневіра у власні сили.

Уже в самому початку своєї праці приходилось їм переборювати величезні труднощі в вишуканні коштів та в вербуванні членів т-ва.

Але віра в успіх, яку мали окремі особи з ініціаторів особливо п. Василь Нагірний, допомагали їм боротись з труднощами і двигати справу з організацією т-ва.

На підставі закону 9 квітня 1883 р. був складений статут споживчого кооперативного т-ва, якому була дана назва "Народна Торговля", а 5 червня 1883 р. відбулися перші конституючі збори, на яких був прийнятий статут т-ва, обрана перша управа т-ва.

Яка зневіра панувала в той час в українських колах в нове діло, як чужі в той час були кооперативні ідеї серед українського загалу, хоч австрійський кооперативний закон вже більше 10 років (з 1873) давав юридичну основу організації кооперативів, — свідчить хоч би той факт, що на згадані вище установчі збори "Н.Т." явилось лише 8 осіб, тоді як треба було не менше 10, і прийшлося для кворума шукати людей по різних "касінах".

Ухвалений статут дождавсь реєстрації торговельного суду 21 липня 1883 р. під ч. 28876, а 8 грудня того ж таки року розпочала "Н.Т." свою діяльність, відкривши перший sklep на Вірменський вул. під ч. 2.

Оборотний капітал виносив 1355 кор. Метою т-ва "Н.Т." було стати центральним складом сільських і міських українських крамниць, який би з перших рук закуповував би для них крам, підготував би українське населення до торгівлі та "переломив би привелеї інших на-родностей, що витискували українське населення" на власну користь.

Намітивши так федеративний устрій споживчої кооперативної організації, в якому "Н.Т." мала зайняти місце організаційної та закупочної централі, стрінулися перші галицькі кооператори-Василь Нагірний та Апс-лон Нечай з непоборимими труднощами.

Хоч в 1888 р. гуртувалося біля "Н.Т." коло 130 крамниць, однак дуже помітно в них брак фахових кооперативних сил. Це уніможливляло організаційні заходи "Н.Т.", бо-управляючи лихву на селі-підривали у населення довіря до кооперативної праці, а боргуючи-спричиняли занепад крамниць.

Рівно-ж плянована "Н.Т." ідея торговельної республіки, в якій "Н.Т." зайняла би місце гуртівні самостійних провінціальних складів-падає, бо й самостійні склади в Самборі, Рогатині і Бродях із за браку досвідчених фахівців занепадають і їх мусила перейняти "Н.Т."

Після такого досвіду "Н.Т.", не спускаючи з ока сільських крамниць, переходить на платформу поширення торгівлі шляхом відкриття власних складів по більших містах Галичини, стаючи разом з цим торговельно-вихованим осередком по підготовці фахових торговельних сил, щоби таким чином, підготувитися до реалізації первісної своєї мети-кооператизації споживчих сил населення. Це і являється ядром праці "Н.Т." до 1908 р. Власних складів "Н.Т." повстає 19 і вони стають фактичною школою по підготовці торговельного персоналу.

Число крамниць, які стояли в торговельних зносинах з "Н.Т.", досягає на 1906 р. 822. Однак крамниці ці уявляли з себе ріжноманітні торговельні установи. Тут були і приватні крамниці, і читальняні, і церковні, і громадянські, і справді кооперативні.

Але всі вони були дуже слабкі, з хибами, як в своїй організації, так і в системі операцій. Крамниці ці продавали крам на борг, не ділили зисків по меж членами пропорціонально до закупна краму, не мали характеру демократично улажених кооперативів, що в своїй діяльності опирались ба на організований і зацікавленей справою кооперативної торгівлі загаль членів.

Все-ж хоч і з хибами, а були це українські торговельні організації і чимало з них характеру кооперативного. Пряця "Н.Т." давала певні позитивні наслідки.

ки.

"Н.Т." навязала зносини з т-вом "Просвіта", яке багато також прислужилось справі поширення кооперативної організації і удержувало мандрівного учителя крамарства п. В. Короля.

В 1902 р. на заходи "Н.Т." т-во "Дністер" стало субвенціонувати крамничну акцію "Н.Т."..

Зріст справді кооперативних крамниць поширюється. А тим часом дякуючи праці М. Заячківського, Івана Петрушевича при допомозі т-ва "Просвіта" йде від 1904р. підготовка ґрунту по перетворенню "Н.Т." в Союз.

В 1906 р. уже чути побажання, щоби відносини крамниць уложилися до "Н.Т." так, як відносини кредитових кооперативних т-в до Кравого с-за Кредитового (про нього буде річ далі).

В краї тим часом відбуваються економічні віча, крамарські курси, провадяться видавничі торговельно-кооперативна праця і т.и.

І нарешті в 1907 р. "Н.Т.", споживче кооперативне т-во, остаточно перетворено на Кравий Торговельний Союз Н.Т., який мав своїм завданням тримати руку на живчику спілок, організовувати, інструктувати та заосмотрювати їх крамом.

В 1909 році об'єднувала "Н.Т.". 22 спілки, а організувала 36. При організації спілок "Н.Т." поступала дуже обережно, засновуючи їх лише там, де був ґрунт для їх розвитку.

В 1913 р. об'єднувала "Н.Т.". 102 спілки, з яких 97 було з нею в торговельних зносинах.

Весь час підтримувалась співпраця з "Просвітою" (Торговельна школа "Просвіти", Курси, лєстратор спілок і т.и. культурно просвітні заходи).

Велика світова війна припинила організаційну діяльність "Н.Т.". і пірвала звязки зі спілками, які в більшості були знищені. В 1917 році лише три спілки були в зносинах з "Н.Т.".

Багато працівників, що були душею економічної роботи в краї, вичерпували свої сили на безмежних рівнинах холодного Сібіру та конали по Талергофах.

З поворотом М. Заячківського з Сібіру починається праця "Н.Т." по реєстрації шкод та відновленню кооперативних спілок.

В 1920 р. було чинних 56 спілок, відновлювалося 7, а новоосновувалося 27. Але недостача фахових робітників припиняла працю. Після відновлення Кравого С-зу Ревізійного в 1920 р. праця по відновленню кооперативного життя в Краї збільшується і спільними силами опрацьовується статут "Н.Т.", а пристосуванням до

умов часу, як Краєвого С-зу Споживчого, який своєю діяльністю зв'язує в першу чергу з кооперативними організаціями, як першого так і другого ступня. І хоч, йдучи еволюційним шляхом, залишає мішане членство в Союзі (Фізичні особи і некооперативні крамниці) все ж таки забезпечує першенство кооперативним т-вам.

Управляюча Рада "Н.Т" будучи свідомо, що організована сила споживання українського населення може стати помішним економічним чинником у відбудові народнього господарства, предложила загальним зборам відповідно-змінений статут, який збори прийняли і в 1923 ввели в життя, відкривши таким чином кооперативам вплив на мету і методи діяльності "Н.Т", як Краєвого Споживчого Союзу.

Федерація кооперативів з "Н.Т". йде повільною ходю. Але все таки вона йде вперед, бо що далі ширші верстви нашого населення розуміють, що економічна організована сила українського народу може при дружній праці, стати підвалиною, на якій між иншим рівносильно може опертися храм нашої долі.

ВАСИЛЬ НАГІРНИЙ.

З ім'ям першого кооперативного т-ва в Галичині і взагалі з історією виникнення і поширення кооперативної організації тісно в'яжеться ім'я Василя Нагірного, якого ми залічуємо до піонерів українсько галицької кооперації.

Ім'я його заслуговує нашої уваги і ми мусимо хоть коротенько зупинитись на його біографічних відомостях.

Василь Нагірний народився 11 січня 1848 р в с. Гірнім, коло Стрия, в Галичині. Народню школу скінчив в Стрию, середню (реальну) у Львові, а вищу (технику) в Цюриху, в Швейцарії.

Пробуваючи в Швейцарії, як молодий архітектор, Нагірний мав нагоду зазнайомитись там з споживчою кооперацією, яка в своїй основі мала роцдельські принципи. Зацікавившись кооперативним рухом, він почав студіювати кооперативну літературу та знайомитись з практикою споживчої кооперації.

Повернувшись в 1882 р. до Галичини, Нагірний вмістив в журналі "Діло" ряд статей про споживчу кооперацію і про кооперативний рух взагалі. Його стат-

ті і дали, як зазначили ми вище, почин для заснування в 1883 р. споживчого т-ва "Народна Торговля", першого споживчого і здається першого кооператива в Галичині. Нагірний написав статут т-ва, був першим головою т-ва.

В 1914 р. Нагірний зробив спробу навязати безпосередні торговельні зносини між споживчими кооперативами Галичини та України. При найбільшій участі Нагірного засновано т-во взаємних обезпечень "Дністер", "Т-во Труд", "Народню Гостинницю" й інші. Він брав також близьку участь в організації українських робітників, слуг і ремісників у Львові, основувши та беручи участь в товариствах "Зоря", "Сила", "Бурса Ремісника" й т.и.

Василь Нагірний був ідейним провідником і практичним працівником українського кооперативного руху в Галичині, а передовсім споживчого, поклавши в його основу невмірущі принципи роцдельських ткачів.

КРАЄВИЙ СОЮЗ КРЕДИТОВИЙ, ЯК ПЕРША СОЮЗНА ОРГАНІЗАЦІЯ В ГАЛИЧИНІ.

В попередньому розділі ми коротенько навели справку, яка стверджує, що історично українську кооперативну організацію в Галичині започаткувало споживче т-во "Народна Торговля".

Першим кредитовим т-вом називають т-во "Віра" в Перемишлі, яке було засноване заходами д-ра Т. Кормоша. Згодом заходами асекураційного т-ва "Дністер" в р. 1895 повстало т-во взаємного кредиту "Дністер". За цими прикладами стали засновуватися інші кооперативні кредитові спілки так що в році 1898 їх було кілька десятків.

Як не тяжкі були умови для розвитку економічної організації, як не інертно було наше суспільство, що довгий час не усвідомлювало собі значіння в життю нації своєї економічної організації, все ж таки справа хоть поволі, але посувалася.

Вперта праця одиниць, що непокладаючи рук працювали над витворенням міцної громадсько-національної економічної організації, давала позитивні наслідки.

З розвитком і поширенням кредитових т-в треба було думати про союзню організацію, як природний вислід організації значнішого числа окремих т-в.

Віддані кооперативні працівники добре розуміли, що

кожде кооперативне т-во, перемогши перші труднощі свого народження, скоро відчує, що воно, як форма об'єднання слабших верств суспільства не може собі дати ради з ворожими їй силами. Слабше від приватного капіталу, кооперативне т-во не минуче було б засуджено як не на загибель, то на нужденне животіння, коли б не об'єднувалося в союзи з подібними т-вами.

Витворюючи єдину організацію, при захованню самостійності окремих одиниць, кооперативне т-во допіру находить собі сталу та міцну базу, з якої вже не так легко можуть витіснити ворожі сили.

Тому то уже в 1896 р. порушена була справа необхідності заснування у Львові союзу, який об'єднував би кредитові кооперативні т-ва. Ініціатива ця вийшла від Т-ва "Дністер".

На засіданні надзірної Ради "Дністра" 25 вересня 1896 р. рішено було доручити дирекції взяти на себе почин в заснуванні "Союзу задаткових т-в", з чого і повстав "Красвий Союз Кредитовий".

Не зразу ця думка була зреалізована. Треба було майже два роки підготовчої праці серед суспільства. Лише 3 травня 1898 р. ініціатори ухвалили проект статута та обрали комітет, якому доручили перевести його реєстрацію. Заходами цього комітету вже 2 липня 1898 р. статут с-за був зареєстрований Львівським Окружним Судом під назвою "Красвий Союз Кредитовий, стоваришення зареєстроване з обмеженою порукою у Львові", а 8 грудня відбулися перші установчі збори.

З докладів, які були зачитані на цих зборах, довідуємося, що загальне число членів, що вступили до союзу було 113, які внесли 3.771 кор. 52 сот. паєвого капіталу. З того членів-кооперативів було 28, а решта фізичних осіб (статут дозволяв вступ в число членів с-за і фізичним особам).

З такою мізерною сумою розпочав союз свою кооперативну працю.

Головними завданнями союз поставив:

- а) організацію економічних т-в та вишування для них кредиту;
- б) контролювання діяльності тих т-в і спілок економічних, які приступлять в число членів та
- в) переведення парцеляції посіlostей та взагалі сполученими силами доконання всяких позиточних економічних підприємств на користь своїх членів.

З наведеного випливає, що Союз в самій своїй основі поставив організацію всіх родів кооперативів серед українського народу, щоб кінець кінцем на них оперти.

ся, ставши їх союзом.

Але згодом частина з намічених завдань Союзу відпала і він наблизився до чисто кредитової інституції.

Так, в 1904 р., з заснуванням Кравого Союзу Ревізійного відпало завдання організаційно-ревізійного характеру. В 1907 з організацією парцеляційного т-ва "Земля" відпали завдання парцеляції посіlostей й т.д.

До 1922 р. с-з виглядав як фахова кредитово-кооперативна централь з вище окресленими своїми завданнями. Але змінені умови життя українського народу під Польщею спонукали с-з вчасі повернутися до тих завдань, які він обнімав спочатку свого народження та на черкнуті багато нових особливо в сфері культурно-просвітній та економічно організаційній.

Час розвою Кредитового Союзу подіями світової війни поділений на два періоди, а саме: період 1898-1913 р. та період 1914-до сього часу.

В першому своєму періоді розвитку Кр.С. Кред. являвся досить міцною фінансово-економічною кооперативною організацією, об'єднуючи 906 членів, з яких 427, або 47% було кооперативних т-в (проти 11% при заснуванні).

Пасвий капітал та резервові фонди досягали 1.112.000 золотих корон та 1.706.200 зол.кор. вкладів. Уже в 1913 р. Союз був взмозі уділити своїм членам 3.300.000 зол.кор. позичок.

Наведені цифри яскраво свідчать про міць організації, те довіря, яким вона користувалась (кодо 2.000.000 кор. вкладів) та про значіння, яке відігравала, даючи дешевий кредит своїм членам.

Успіх розвитку Кравого Союзу був забезпечений. Але світова війна та її наслідки, місцем яких весь час були простори українських Галицьких земель, тяжко відбилися взагалі на економічному становищі краю, а в тому числі і на кооперативній організації.

Зріст Кредитового Союзу припиняється. На 1922 р. Кред. С. нараховує 1001 член, з яких 458 (45%) кооперат. т-в. Наї та резервові фонди виносять 2.846.000 польск. марок, а вклади 49.500.000 пол.мар. І це при польській валюті!

Але інтенсивна праця, яку повів Союз в гурті з іншими кооперативними центральми з 1922 р. та свідомість ширших кол українських, яка викликана брутальним поводженням сьогодняшнього переможця, з заporукою розвитку Союзу.

Гарні наслідки цієї праці уже й зараз є.

КРАЄВИЙ СОЮЗ РЕВІЗІЙНИЙ У ЛЬВОВІ.

Як наслідок закону про обов'язкову ревізію кооперативних організацій, який був виданий 10 червня 1903, покликала українська кооперація Галичини до життя свій легальний ревізійно-організаційний осередок Краєвий Союз Ревізійний у Львові.

Повстав цей союз в 1904 р. з ініціативи Краєвого Союзу Кредитового, який довгий час відігравав ролю не тільки фінансової централі а й ідейно-організаційного та ревізійного осередка.

Це лише свідчить, що і до закону 1903 Укр. Кооперація дбала про організаційно-ревіз. діяльність, а цей закон лише дав змогу легалізувати цей рід діяльності.

З заснуванням Краєвого С-зу Ревізійного починається нова доба в історії українського кооперативного руху в Галичині, доба організованої систематичної праці в напрямкові поширення й поглиблення цього руху на всі галузі економічного життя.

Справді, коли ми переглянемо завдання Рев. С-за, коли прослідимо його працю на протязі часу існування, яка праця охоплює організаційний, ревізійний, інструкторський, култ.-просв. та видавничий бік кооперативної діяльності; коли зважимо його працю по захисту інтересів української кооперації в боротьбі з польським засиллям, то побачимо, що Кр. С. Р., як осередок укр. кооперації, відіграв ролю тієї школи, яка підготувала ґрунт для успішного ширення кооперативної думки, кооперативної організації зараз.

Зараз рев. Коопер. Союз веде провід в організованому кооперативному житті Галичини, даючи цьому життю напрямок.

З 1.000 з лишнім коопер. організац. об'єднано в ревізійному Союзі 809.

КРАЄВИЙ СОЮЗ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНИХ

СПІЛОК У ЛЬВОВІ.

Початок господарсько-торговельного кооперативного руху в Галичині треба віднести до 1899 р.

Першою госп.-торг. кооперативною організацією, яка поставила собі за виключну задачу вести торгівлю предметами, що потрібуються в рільництві була "Спілка для господарства і торгівлі" в Перемишлі. Заснувалася вона в 1899 р. Вона відчинила перший український залі-

зний склеп в Галичині, повела на ширшу скалю торговлю штучними гноями, насінням, с.-г. машинами та знаряддям і взагалі всим, що потрібно в сільському господарстві.

Поруч це т-во видавало поучаючі популярні господарські брошури.

Т-во це було засновано як місцеве-для обслуговування перемиського повіту, але незабаром стало краєвою установою, розвинувши посередницьку діяльність на весь край і навіть здобувши клієнтелю на Буковині, угорській Україні та серед українських поселенців в Боснії.

З часом це т-во виросло в досить сильну торговельно-господарчу інституцію, товаровий оборот якої в 1910 р. дійшов до 500.000 кор., а касовий коло двох мільйонів. Через поширення мало відомих до тієї пори штучних гноїв, нових сортів насіння, господарських машин та знаряддя, кормів для худоби й т.и., а також через популяризацію сільсько-господарчих знань т-во в значній мірі прислужилось до піднесення досить примітивної господарки на вищий рівень та боронило хліборобське населення краю перед визиском всіляких посередників.

Успішною своєю працею та доброю славою викликало т-во заохоту до заложення т-в з подібними цілями і в інших місцях.

Цілий ряд торговельно-господ. кооперативів повстає по містах і селах Галичини.

Зріст та розвиток цих т-в викликав необхідність утворити центральну організацію, яка-би давала фахову пораду, поміч і контролю. Голоси за заснування централі для господарсько-торговельних спілок чулись з різних сторін.

Особливо зміцнилися голоси від того часу, коли "Сільський Господар", зреорганізований в 1909 р., утворив численні філії і кружки, які викликали в Галичині надзвичайний під'їом господарського життя.

Багато зі заснованих кружків і філій зайнялося також рілньничою торгівлею і почали домогатись від "С.Г." зайнятись посередництвом з метою заосмотрювати їх в товар та допомогати їм в користнім збуті рілньничих їх виробків. Щоби заспокоїти цю потребу "С.Г." заснував свій торговельний відділ, який успішно з'єднував широкі круги відборців.

Одначе скоро виявилось, що він в такій формі ро торговельної сільсько-господарчої централі виконати не зможе й тому "С.Г." задумав перемінити свій торговельний відділ в окрему установу.

Поруч "Краєвий Союз Ревізіійний" підніс гадку, щоб не творити окремої організації, а лише осідок "Спілки для господарства і торгівлі" в Перемишлі перенести до Львова, сполучивши її з торговельним відділом "С.Г." і створити в сей спосіб господарсько-торговельну центральну—"Союз господарсько-торговельних спілок", який би став осередком по закупу і посередником по збутові рілльничих продуктів. Ця гадка "Краєвого Союзу Ревізіійного" найшла ґрунт. Згадані організації вирішили об'єднатись, що й сталося в червні 1911 р. Статут перемиської спілки був змінений, при чім зміна торкнулась не лише форми, а й цілей Союзу.

Так Краєвий Союз Господарсько-торговельних Спілок у Львові стає централею по постачанню та збуту для господарсько-торговельних т-в, заступає т-ва перед владою, займається їх організацією та переводі технічну контролю.

Відповідно до зазначених завдань С-з передовсім звертає увагу на організацію спільного закупу та збуту. Ці операції поширюються досить жваво.

В короткому часі він встигає об'єднати 24 торг.-госп. спілки та числену кількість філій "С.-Господаря", які також провадили торг.-господ. діяльність. Скоро союз виростає в поважну торговельно-господарчу організацію, зискуючи симпатії серед організованого українського загалу.

Припинений світовою війною зріст Союзу та взагалі торговельно-господ. т-в, починає потроху оживати і уже зараз Союз в повному ході організаційної та торговельної діяльності на розвиток якої є найкращі вигляди.

КРАЄВИЙ СОЮЗ ГОСПОДАРСКО МОЛОЧАРСЬКИЙ В СТРИУ.

Більш пильнішу увагу на промисел молочарський, як на чинник, що в життю нашого хліборобського населення може відігравати досить поважну роль, звернено увагу в Галичині лише в 1904 р.

До 1907 р. справа молочарського промислу поширювалась випадково без всякого плану.

Лише з хвилею заснування в 1907 р. "Краєвого Союзу господарсько-молочарського", праця в цьому напрямкові прийняла характер пляновий і систематичний.

Уже за перші п'ять літ праці с-зу видно було по-

тішаючи з'явище. Рільниче населення цілої великої полоси подністровя поволі але стало і помітно успіло змінити дотеперішній систем господарки, поширивши і удосконалюючи молочарську продукцію.

Прибутки з молочної господарки починають становити поважну суму в загаднім бюджеті нашого господаря-рільника.

Організаційна діяльність Союзу також ширилася. Молочарські товариства засновувалися по всіх кутках Галичини і на 1912 їх було 79.

Поруч з організаційною працею Союзом велася також і праця виховавчо-господарського та економічного характеру.

Пропагувався користь машинової переробки молока та гуртовий збут масла, вишколювались знавці-молочарі та книговодчики.

Яку користь несли молочарські кооперативні т-ва хліборобському населенню Галичини видно хоть би з таких даних за 1911 р.

За цей рік було доставлено т-вам 6.000.000 л. молока., з яких було вироблено 240.000 кг. масла а 2.55 (пересічно). З цієї ж кількості молока домашньою переробкою діставали 187.500 кг. масла а 2.20. Себ то машинава переробка молока дала зиску 107.500 корон.

Свою діяльність поширював Союз і в напрямкові хову ліпшої раси молочної худоби для господарств своїх членів, улаштування пасовисок, сіножатів, лук та взагалі піднесення культури ґрунтів членів своїх.

І діяльність Союзу мала блискуче майбутнє, поширючись і розвиваючись в напрямкові охоплення все нових і нових просторів, все ширших і ширших кол населення.

Союз мав свій власний будинок в Стрию та ліпші молочарські зарядження.

Але успішний розвиток його був припинений світовою заверхою.

Рік 1914 і дальша доба нищення не поминула і молоч.-госп. Союз та взагалі молочарські кооперативні організації і в основі зруйнувала здобутки праці першого десятиріччя.

В останні часи з 1922 р. праця Союзу знову відновилася і молочарсько-кооперативний рух знову поширюється.

Ґрунт для поширення молочарсько-коопер. продукції є, а снага по кооперативні організації, як засоба по утворенні своїх економічно-виробничих підприємств, яку проявляє українське населення Галичини-є запорукою успішної праці.

КРАЄВИЙ СОЮЗ ДЛЯ ЗБУТУ ХУДОБИ У ЛЬВОВІ.

Спілкова організація продажу худоби виникла в Австрії приблизно в 1906 р., як наслідок зазнайомлення Віденського с-за хліборобських спілок з такою організацією в Німеччині (в Берліні).

Заснування у Відні хліборобської агенції для збуту худоби, яка, виступаючи на Віденському торгу як комісіонер, мала своєю метою продавати скот безпосередньо від продуцентів з поминенням посередників, - дало почин до творення відповідних спілок і в Галичині.

З кінцем 1910 р. були засновані перші українські спілки, а саме: в Яйківцях, Жидачеві, Стрию та Заліщиках.

В початку листопада 1910 р. прийшли до Відня перші транспорти худоби українських спілок.

Добрий вислід торгу перших транспортів та величезна різниця в цінах, які платились у Відні в порівнянні з цінами на галицьких базарах, було найліпшою агітацією на користь т-в по збуту худоби. Це сприяло як збільшенню числа членів в існуючих т-вах, так і заснуванню нових.

Поширення цієї галузі кооперації вимагало репрезентативної установи, яка б обороняла інтереси т-ва та давала б напрямок їх праці. Тому то в березні 1911 р. за почином Краєвого т-ва господарського "Сільський Господар" був оснований "Краєвий Союз для збуту худоби" у Львові.

Союз зумів опанувати позиціями у Віденській Агенції, забезпечивши відповідне представництво, а разом і інтереси своїх членів.

Діяльність союзу як в області організації нових т-в, так і в області поширення операцій торговельних йшла досить успішно, витісняючи не тільки приватного експортера, а навіть чужинецькі (польські) організації в краю. Уже в 1912 р. Союз нараховував в своєму складі 83 членів, з яких 72 т-в, а 11 приватних осіб. Протягом 1911 р. союз продав на Віденському торгу 63.761 шт. худоби, або 52% того, що взагалі Галичина вислала.

На цій операції позискано для членів по за 2.000.000 к. проти цін приватних експортерів.

Поширення і розвиток кооперативних т-в по збуту худоби під проводом с-зу був забезпечений, як би не світова заверюха 1914 р., яка знівельовала працю союзу.

ИНШІ ТОВАРИСТВА.

З інших господарсько-національних установ, які заслужують нашої уваги, як організації, що повстали і ведуть свою працю на принципі взаємодопомоги і які в розвитку і поширенню кооперативного руху в Галичині відіграли дуже поважну роль, треба назвати товариство взаємних обезпечень "Дністер".

"ДНІСТЕР"

асекураційне т-во.

Ідея асекурації по своїй природі тісно в'яжеться з ідеєю кооперації (спільництва).

Тому то цілком природнім з'явищем треба вважати ті заходи національно-свідомих діячів Галичини девятидесятих років минулого віку, які зайнявшись справою організації своїх економічно-національних осередків на кооперативних засадах, не випустили з виду й потреби заснування свого національного асекураційного т-ва.

Про необхідність заснувати власне т-во обезпечень в українській пресі в Галичині коротенькі замітки стали появлятися ще в 60 та 70 рр. мий.ст.

Користи асекурації були відомі галицьким Українцям. Тодішня українська інтелігенція обезпечувала своє життя й маєток в різних чужих т-вах, але ширші кола населення в цьому відношенні залишалися неорганізованими й несвідомими, бо й самі тодішні асекураційні т-ва не були так зацікавлені селянськими обезпеченнями, голов-но за браком підходящої комунікації.

З кінцем 60-х років починається зворот до ліпшого. Заснований в 1868 р. *"С.К. українське товариство галицьких галицьких українців"* почав обезпечувати майно своїх членів-селян. Коли в 1873р. вийшов коопер. закон і на підставі цього закона стали засновуватись кооперативні кредитові т-ва, то т-ва ці, на підставі своїх регулямінів вставляли в боргові розписки, а де-які навіть внесли це в свої статуты, що кожний член т-ва, як довго не сплатить позички, взятої в т-ві, обов'язаний обезпечувати своє майно в згаданому т-ві.

Не треба пояснювати, що селяне охоче користалися послугами кооперативних т-в, особливо кредитових і тим самим, як члени цих т-в мусіли страхувати своє майно від пожежних шкод.

Майже рівночасно галицькі Українці дістали від мініст.концесію на заснування у Львові кредитової інституції під фірмою "Общее рольничо-кредитное заведение для Галиции и Буковины".

Управа цього "Заведенія" також вирішила забезпечити своїх членів від пожарних шкод і з цією метою почала переговори з чеським "Банком взаїмних обезпечень "Славія" в Празі".

Переговори ці закінчились успішно і "Славія" утворила в 1874 р. у Львові свою "Генеральну Репрезентацію для Галичини і Буковини".

"Славія", звичайно, не обмежилася на обезпеченнях одних лише членів "заведенія" а почала систематично організовувати Галичину і Буковину в цілях асекураційної експльоатації.

Не лише по містах та місточках, а навіть в селях мала "Славія" своїх агентів-Українців, з якими переписувалась по українські та на українській мові видавала поліси, стараючись цим способом зробитись популярною серед українського населення Галичини та Буковини.

За приміром "Славії" йшли й інші асекураційні т-ва.

Тодішнє українське суспільство було вдоволене тим, що чужі асекураційні т-ва починають поважати українську мову, в наслідок чого увага до заснування своєї асекураційної організації була приспана.

Допіру лише тоді, коли межі "Общим рольничо-кредитовим заведенієм для Галиции и Буковины" та "Славією" настали непорозуміння а потім і розрив, стали думати галицькі Українці про власне т-во обезпечень, тим більше, що селянство уже цілковито привикло до необхідности забезпечувати своє майно і "Славію" инакше не називало, як "руською" асекурацією.

З кінцем 1880 року уложив Іван Ом. Левицький, який перед тим де-який час служив в "Славії", статут першого "руського" товариства обезпечень на основі взаїмности. По проекту це перше т-во мало називатись "Русь", але на першому ж засіданню організаційного комітета назву "Русь" було відкинено. Зупинились над назвою "Бескід", а в кінці вирішено було назвати "Дністер". Предложив цю назву Іван Ом. Левицький, який мотивував свій проект що до назви тим, що Дністер-це головна ріка нашого рідного краю яко назва огневого т-ва обезпечень містить у собі значіння протилежне пожарові (вода гасить огонь).

Проект статута був прийнятий. 20 травня 1881 р.

він був підписаний і надісланий до міністерства з проханням уділити концесію на заснування першого українського т-ва обезпечень "Дністер".

Тихенько, без розголосу займався к-т заснуванням "Дністра". Так робилось через те, що к-т не хотів дати противникам заснування т-ва можности ворожой агітації.

В травні 1881 р. було внесено подання о уділення концесії до намісництва у Львові, а рівночасно просилося деніса Сенкевича, який мешкав у Відні, щоби похлопотав у міністерстві. Але ледве наспіло це прохання про концесію як в одному з віденських часописів *Oesterreichische Anzeiger und Handels Zeitung* появилася злобна стаття під титулом *Ein neue wechselläufige Versicherung-Anstalt in Lemberg*, закидаючи Українцям, що вони добиваються концесії з цілю перенести і зацепити племінну й національну боротьбу на асекураційне поле, яке повинно-б залишитись неутральним для сповнення своєї задачі.

Алі в Галичині трапились події яким було дано політичну окраску. Багато москвофілів було заарештовано. Ці події не могли не торкнутись і долі "Дністра".

В 1884 р. міністеріяльним рескриптом в концесії було відмовлено.

Тоді в цьому таки 1884 р. цю справу знову піднімає тодішній редактор "Батьківщини" Василь Нагірний який веде цю працю аж до 1890 р.

18 травня 1890 р. Василь Нагірний скликав нараду з правників: докторів Дем'яна Савчика, Олександра Огоновського і Степана Федака та радн. Теофіла Бережницького, яким подав проект статута на обговорення.

Правники одобрили проект статута, визнали необхідним заснувати таке т-во, підписали статут та подання сами та уповноважили В. Нагірного і П. Яремтецького збирати підписи далі. Статут підписали кількадесят найповажніших людей зі Львова і краю.

24 червня 1890 р. осіб підписавших статут знов скликано на нар. цу. Ця нарада вирішила внести намісникові подання про уділення концесії на заснування Дністра і для сього обрала делегацію, яка 31/У 1890 і предложила йому це подання.

Майже два роки ходила справа по міністерствах та намісництву, поки нарешті в другій половині грудня 1891 р. було одержано дозвіл на концесію.

Але влада, даючи дозвіл була переконана, що українські Українці не зберуть потрібного капіталу.

І дійсно неймовірно тяжко було ініціаторам стягти 100.000 к. основного капіталу.

Ініціатори й витривала мужня праця ініціаторів,

особливо д-ра Савчака та С. Федака змогла довести і ці заходи до успішного кінця.

Тут необхідно згадати, що підготовча праця, що до оформлення т-ва "Дністер" і, так би мовити, введення його в життя була виконана і переведена виключно в адвокатській канцелярії д-ра С. Федака.

Коли загальне укр. населення дізнався, що основний фонд зібраний і скликаються конститууючі збори, зневіра перемінилась в віру що до успіху розпочатої справи. Комітет зі всіх сторін, з найглухіших куточків Галичини одержував докази, що загально перенявся долею рідного "Дністра".

Серед такого настрою і загального зацікавлення відбулися 29 червня 1892 р. в салі "Народного Дому" перші конститууючі збори, на котрі явилось 148 членів.

Так повсталася українська національна асекураційна централь, яка розвиваючись рік за роком-зуміла об'єднати в сфері обезпечень, ширші кола українського населення Галичини, вирости в могутню організацію, яка пережила тяжкі часи світової заверухи, пережила й переживає ті експерименти, яких допускається сьогоднішній "господар" нашої української Галичини.

З асекураційної точки погляду "Дністер" являється дуже поважним товариством обезпечень, опертим на взаємності.

В останніх нормальних літах-себ то перед війною т-во згуртовувало по над 1/4 мільона членів, які обезпечували від вогню свої будинки та движимости.

З соціальної точки погляду являється т-во наскрізь демократичною кооперативною установою як що до свого складу, так і що до організації. Величезна більшість, аж до 90% членів, належить до класи дрібних хліборобів, які перед тим, по більшій частині нігде не були забезпечені від огню.

Всі члени мають рівне право без огляду на висоту забезпечення.

З національної точки погляду "Дністер", є чисто українська установа. Поверх 96% членів-Українці.

Дуже багато прислужився "Дністер" для економічного піднесення українського населення в Галичині, бо він привив обезпечення серед селянства, яке до його виникнення свого майна не забезпечувало від ігню і часто-густо червоний півень з забезпеченого господаря робив старця.

Коли-би припустити, що без "Дністра" селяни забезпечували-б своє майно в чужих асекураційних т-вах, то і в тому випадкові заслуга "Дністра" не зменшується, бо завдали "Дністрові" в українських руках залишилися ті гру-

бі мільйони грошей укр. трудового люду, котрі инакше б попали до чужої й при тому ворожої кишені.

За час свого існування "Дністер" виасігнував зі своїх прибутків колосальні гроші на різні просвітні, добродійні, економічні цілі; різним культурним товариствам, корпораціям і організаціям.

Під кінець треба зазначити, що дякуючи гарному ровою і зростові такого мозольного, ризиковного і не рентовного підприємства як огнева асекурація солом'яних стріх, оперта на основі самопомочи й спільництва, або, як прийнято називати, кооперації, - скріпилося й скріплюється в нашій бідній, поневоленій суспільности довіря у власні сили народа - і це може найбільша заслуга "Дністра".

ДЕ КІЛЬКО СЛІВ ПРО ЗАГАЛЬНИЙ РОЗВИТОК І СУЧАСНИЙ СТАН ГАЛИЦЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.

Подавши в коротеньких рисах історію виникнення окремих кооперативних організацій, які в історії української кооперації в Галичині відіграли і зараз відіграють провідну роль, являючись душею національно-економічного українського організму, мусимо під кінець згорнути історичний матер'ял і хоть коротенько, в загальних рисах переглянути загальний стан і розвиток української кооперації в Галичині за весь час її існування.

а) Розвиток кооперативної організації.

Починаючи дев'ятидесятими роками минулого століття українська кооперативна організація в Галичині все поширюється й поширюється, набираючи ваги як економічно-громадська національна організація на всіх ділянках суспільного життя. І уже на 1912 р. українська кооперативна організація в Галичині уявляла з себе майже закінчений будинок української кооперації, будинок, який мав досить міцний фундамент.

На 1912 р. в Сх. Гал. існувало 511 кооперативних організацій, з яких 477 було хліборобських, з цих 511 організацій— 384 було універсальних т-в, 90 спеціальних (ріжних) та 37 сіст. Райфайзена.

Об'єднували ці організації 165.293 членів, з яких селян 127.511, або 77,14 %.

Власний капітал (пай-резервові фонди) досягав 7.017.000 золотих австр. корон, а загальний оборотовий капітал— 16.254.000 зол. кор. австр., з чого вкладів 26.600.000 кор. австр.

Ідейно-кооперативним організаційно-ревізійно-інструкційним осередком української кооперації в Гал. являвся Краєвий Союз Ревізійний у Львові, заснований в 1904 р., який був авторизований австрійськими властями до ревізії союзних кооперативів на підставі закону 1903 р. Польська окупаційна влада признала ті управління Союзу до ревізії, так що ціла українська кооперативна організація є автономна в рямцях обов'язуючих законів.

Для переведення суто практичної праці українська кооперація Галичини витворила п'ять фахових централів,

а саме:

1. Краєвий Союз Кредітовий (заснований 1898 р.), як центральна каса, з завданням обслуговувати кредитом всі кооперативні організації.

2. "Народня Торгівля", як союз споживчих т-в. Торговельна централь. Зі споживчого т-ва, яке повстало в 1883 р. перетворена в Союзу організацію в 1907 р.

3. Краєвий Союз господарсько-молочарський, як центральна українська молочарська організація, що має своїм завданням також піднесення гудівлі худоби та господарства молочного. Заснований в 1907 р.

4. Краєвий Союз для збуту худоби, заснов. в 1911 р. з метою організації як найвигіднішого збуту худоби своїх членів, як шляхом продажу, так і виробу.

5. Краєвий Союз господарсько-торговельних спілок, заснований в 1911 р., як сільсько-господарча кооперативна централь по постачанню й збуту предметів сільсько-гопод.

Так виглядала кооперативна організація в Галичині перед світовою війною. Вона в той час уже намітила певний плян своєї праці і розвиток її був забезпечений.

Виробилась певна практика як в системі організації, так і практичній праці; вишколені були кадри практичних робітників; здобуто довіря населення й популяризована широко сама ідея кооперації.

Отже всі труднощі першого (організаційного) періоду були усунуті і відкривалось широке поле праці.

б) Наслідки світової війни.

Від 1914 р. Східна Галичина на ряд літ являється тереном безпереривних маршів військових мас самих різних націй, безконечних наступів і відступів, боїв. Економічне життя не тільки мусіло припинитися в своєму розвитку, але основні економічні блага підпали страшному знищенню й спустошенню. Всі ці страхиття подвійно негативно відбилися на українській економічній організації з тої причини, що до всього того на широку скалю провадилося і своєю (австрійською) і чужою (російською) владою увязнення українських інтелігентів, що були душою економічної роботи в краю. Сотки і сотки народних робітників вичерпували свої сили на безмежних рівнинах холодного Сибіру та конали по Талергофх. Всі ці події, звичайно, негативно відбилися на розвиткові кооперативної організації, яка не тільки не поширилась, а

навпаки загубила де-які позиції і лише кооперативні центральні зуміли заховати свою організацію здібною до творчої кооперативної праці.

в) Повоєнний стан і праця.

Воєнні події важко відбилися на розвитку кооперативної організації. Світова війна, війна польсько-українська та російсько-польська заповнюють майже ціле десятиріччя. Економічне життя С.Г. переживає потрясіння за потрясінням, а з введенням воєнно-окупаційного (польського) режиму, режим цей стає кайданами правильного економічного відродження. До цього всього треба додати спеціальну політику польського уряду, який уніможлилював громадське життя, ставлячи йому нечувані перешкоди.

Але не дивлючись на всі перешкоди українське населення Галичини, розуміючи вагу і значіння своїх економічних організацій, як добробуту ширших верств населення і як підвалини, на якій можна будувати свою політичну волю, всю свою увагу звернуло на утворення кооперативних товариств, як єдиної легальної форми громадського життя.

Починаючи 1919 роком захожується український загальний коло відродження своїх кооперативних організацій, які бурхливими подіями останнього часу мусіли припинити свою діяльність та коло утворення нових таких організацій.

Напрямок праці дає ідейно-кооперативна організація-Краєвий Союз Ревізіійний, який скликав в 1921 р. в листопаді м. Краєвий Кооперативний з'їзд, на якому широко обговорювалася справа організації кооперативів та кооперативного будівництва. Цей з'їзд відіграв свою роль, скерувавши організаційно-кооперативну працю по певному плану.

З подвійною енергією повели свою працю центральні на чолі зі своїм ідейним осередком і за останні два роки Східна Галичина покрилась сіткою кооперативних організацій I ступня (кооперативні т-ва), об'єднаних в коопер. орган. II ступня (районові кооп. с-зи), з Центральними Краєвими у Львові (інст. III ст.).

г) Сучасний стан.

По даних на вересень м. 1923 р. числить Українська

Кооперація в Східній Галичині по над 1.000 кооперативів, з яких належало до ідейно-коопер. осередка-Ревізійного С-зу 809, а саме: 339 кредитових, 347 споживчих та рільничо-торговельних, 56 молочарських і 67 інших.

Об'єднують ці організації 260.000 членів з паями в сумі 225.000.000 м.п., резервових фондів 91.000.000. я нерухомої вартості (в золот.австр. кор.) 44.287000.

Всі організації об'єднані в п'яти згаданих вище факхових центрах. З наведеними кооперативними центрами в тісному зв'язку стоять ще такі організації:

1. Краєве т-во господарське "Сільський Господар", основ. в 1898 р., що заступає інтереси хліборобського населення. Має три власних доми у Львові і кілька малих маєтків на провінції.

2. Земельний банк гіпотечний, акціонерами якого являються кооперативи і дрібні рільники. Заснований в 1910 р. Основ. кап. 5.000.000. австр. зол. кор., перевалютований на 3.500.000 м.п. Має власний будинок у Львові, куплений за 1.000.000 зол. кор.

3. Товариство взаємних обезпечень "Дністер", заснов. 1892 р. Обезпечений капітал в 1913 р. був 295.396.000 к., а в 1923 р. 24.815.291.000 м.п.

4. Спілка українських кооперативів Галичини, для товарового обміну, основ. в 1918 р. згаданими раніше п'ятью кооперативними центрами, Земельним Банком Гіпотечним і т-вом "Дністер" для імпортової і експортової торгівлі кооперативів.

Повисші економічні інституції творять суцільний організм, який репрезентує економічну політику українського населення Східної Галичини і є зараз осередком національної організації, тому що зі всіх національних українських організацій кооперативи є найменше залежними від адміністративних чинників, які сліди своєї державної політики залишають на всіх ділянках культурно-національного життя українського народу в межах Польщі.

ЗАКЛЮЧЕННЯ.

Зачипивши де які моменти з історії виникнення української кооперації, ми бачимо, що народилася вона в епоху реформ шестидесятих років, в момент першого революційного напруження народніх мас б. Російської імперії, а в тому числі і мас українських.

З початку кооперацією були захоплені лише вершки демократії й тому то українська кооперація була тоді ще квола, бо той революційний вал не торкнувся ширших кол-трудової маси.

Все ж таки насіння було посіяне добре, виплекане здоровими принципами англійської кооперації (Рочдельські). І хоч ґрунт у нас був ще твердий, не оброблений-насіння не засохло і дало ростки.

Поволі й ширші кола українського населення пізнавали значіння і вагу кооперативного об'єднання-силу кооперації.

Після революції 1905 р. український нарід ставить-ся до кооперації значно свідоміше.

В кооперацію пішли широкі маси українського трудогового люду і українська кооперація буйно розрослася. Вона робиться великою силою, але силою неорганізованою, розпорошеною. Це був молодий велетень, який не знав ще своєї сили, бо ще в пелюшках був скований кайданами російського ката.

Українська кооперація була невідьма і знаходилася в повній залежності від кооперації московської, яка використовувала силу української кооперації, смоктала її соки, виснажуючи її організм і в той же час, в такт з загальною московською політикою старалася її денационалізувати. Вся сила української кооперації йшла на зміцнення московських кооперативних установ. Правда, українська кооперація і в цих умовах пробувала стати на власні ноги, прислужитись рідному обездоленому народові, який її породив і виsxав, але пильне око московського уряду не могло допустити цього.

Тяглося так 50 років. П'ятьдесят літ українська кооперація була позбавлена можливості мати свою кооперативну пресу, єднатись в кооперативні союзи, носити своє ім'я!

Аж ось в 1917 р. виникла третя російська революція.

Українська кооперація, разом з українським народом, почала скидати з себе московські ланцюги, стала випрямлятись у повний зріст. Тепер уже українська кооперація прибірає своє власне ім'я і знаходить собі місце

серед кооперації інших народів.

Зі згаданих в попередніх лекціях моментів ми бачили, як швидко українська кооперація змобілізувалась, як вона дисциплінується, утворивши власні кооперативні осередки, в гармонійних взаємовідносинах межи собою та організаціями на місцях; як вона витворила з себе таку величезну силу.

Хто-ж дав українській кооперації ту силу, яку вона уявляла з себе на рік 1920? Хто ті, котрі зуміли організувати й виховати таку велику силу української кооперації? Хто були ті орачі на українській ниві, ті герої, котрі вірили в велику силу кооперації і своєю вірою і працею усували недовіря й перешкоди?

В попередніх наших лекціях ми до де якої міри дали відповідь на ці запитання.

Баллін, Козлов, Галаган, Левитський, Доманицький, Барановський, Юркевич-це імена наших кооперативних апостолів і працьовників. Це вони збудували такий чудовий будинок української кооперації і тримали її на своїх раменах, аж поки кооперація не знайшла відповідного ґрунту-волі.

Серед імен цих людей не бачимо ми ніодного ворожого до української національної справи. Всі вони не випадково взяли за кооперативну справу, а цілком свідомо, присвятивши всього себе-своє життя службі кооперативної ідеї.

Йдучи в кооперацію, ці люди ставили собі широкі патріотичні завдання. Вони прагли дати українському народові економічний добробут, національно-громадську свідомість і навіть соціально-политичну волю.

І ми бачимо, що їх праця не була марною, що вона дала свій ефект в тому буйному і нищому розвитку української кооперації, який в своїй основі мав здорові демократичні принципи і могутню економічну силу.

-----0-----

ДЖЕРЕЛА З ЯКИХ ЧЕРПАЛИСЬ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.

1. Матер'яли, які збиралися автором особисто під час праці на кооперативному полі в 1909-1914 і 1918-1921 р.р.
2. Спогади і відомості, які в писаній формі ласкаво дав в розпорядження автора відомий український кооператор Х.А. Барановський.
3. Відомості, якими поділився в своїх дописах до автора відомий український кооператор в Галичині директор Сильвестр Герасимович.
4. Матер'яли по історії української кооперації, які друкувалися історіком української кооперації т.Петром Пожарським в журналі "Муравейник" (Комашня) в 1916 р.
5. Ювілейні книги кращих кооперативних організацій в Львові ("Народна Торгівля" "Дністер" та інші) та відчити з діяльності різних кооперативних установ Великої України та Галичини.
6. Періодична кооперативна преса як українська, так і російська до 1920 р.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ.

1. До історії Української Кооперації.....	стор.....	
2. Вступ.....	"	1
3. Громадське значіння кооперації.....	"	4
4. Коротенька характеристика англійської та німецької кооперації.....	"	6
5. З початків кооперації на Російській Україні.....	"	6
6. М.Баллін та перше спож.кооперативне т-во на Україні-Харківське.....	"	9
7. Виктор Козлов.....	"	11
8. Інші старіші споживчі коопер. т-ва на Україні.....	"	13
9. Вплив Балліно-Козловської кооперативної школи на поширення кооперації інших га- лузів....	"	14
10. Гадяцьке перше ощадно-позичкове т-во...	"	15
11. Сокиренське т-во.Грицько Галаган.....	"	16
12. Немирненське та Винницьке ощадно-позич- кове т-во.....	"	17
13. Кредітова кооперація в загальних рисах в 1-му періоді.....	"	18
14. Сільсько-господарча та реміснича коо- перація.Микола Левитський.....	"	22
15. З початків союзного будівництва на Ве- ликій Україні.....	"	26

16. Новий період в історії кооперації у Україні.....стор	29
17. Василь Доманицький..... "	32
18. Х.А. Барановський..... "	34
19. Йосип Юркевич..... "	35
20. Українські (З.В.У.)кооперативні діячі нашої доби.Т-во "Наша Кооперація"..... "	37
21. З історії виникнення Всеукраїнських коопер.централів..... "	39
22. Де кілька слів з розвитку українсь- ких фінансових та господарчих цент- ралів..... "	44
23. Кооперація в Галичині..... "	48
24. Василь Нагірний..... "	52
25. Красвий Союз Кредитовий, як перша со- юзна організація в Галичині..... "	53
26. Красвий Союз Ревізійний у Львові..... "	56
27. Красвий Союз господарсько-торговельних спілок у Львові..... "	56
28. Красвий Союз господарсько-молочарський в Стрию..... "	58
29. Красвий Союз для збуту худоби у Львові..... "	60
30. Інші товариства..... "	61
31. Де кілька слів про загальний розвиток і сучасний стан галицької кооперації..... "	66
32. Заклучення..... "	70

Урн

Крест

Нога мот

Зависли { ахроби урст. — дачк. крм. с. а. р. а. н.
 { еачежм. и. и. д. е. м. ; до пожеж. а. т. а. с. д. н.
 { еачежм.

Б. л. о. р. о. м. т. б. е. д. н. — д. е. г. л. д. м. о. б. и. д. — п. о. с. т. а. ж. е. т.
в. о. б. е. ж. е. м. о. в. о. ж. е. б. н. о. в. б. о. р. т. а.
т. а. м. о. м. е. н. е. л. б. е. н. с. e. l. e. n.

3204

PL

2.22
1986

245.3